

Utanförskapets röster

Upplevda hinder och möjliga vägar till egen försörjning

Mikael Vallström Löfgren & Lotta Svensson

FoU Hälsingland
Hälsinglands Utbildningsförbund

Utanförskapets röster.

Upplevda hinder och möjliga vägar till egen försörjning

Hälsinglands Utbildningsförbund

©FoU Hälsingland, CFL Söderhamn

<http://www.hufb.se/ovrigverksamhet/forskningochutveckling>

Tryckår: 2024

ISBN: 978-91-85085-10

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning.....	1
Uppdraget	1
Intervjuundersökningen	1
Intervjuernas karaktär.....	2
Hur intervjuerna kan användas.....	4
Det salutogena perspektivet.....	4
Hur ser utanförskapet ut i Söderhamn?.....	6
Den sköra tillvaron	6
Kategoriseringar av personerna i missbruk.....	7
“Jag är konstnär”	7
“Jag har tagit ansvar, ett vuxet ansvar, för mitt liv sedan jag var tio år”	10
“Jag måste lära mig själv hur jag ska ta hand om mig”	12
“Det hjälpte mig att starta om livet, att man får en switch på”	16
“Då känner jag mig stark, då jag jobbar, alla frågar mig”	18
Identifierade hinder och möjliga vägar till egen försörjning	21
Det som har stjälpit.....	22
Vad samhället kunde och borde ha gjort	26
Identifierade hinder	28
Det som har hjälpt.....	31
Den möjliga vägen till egen försörjning.....	33
Hur kan kommunen bli bättre på att få fler i egen försörjning?	36
Generella insatser inom tre viktiga områden	36
Att undvika krockar mellan individens väg och samhällets anvisade väg	37
Salutogena färdplaner	38

Inledning

Uppdraget

Inom ramen för Söderhamns kommuns jämlikhetsutredning har vi på FoU Hälsingland fått uppdraget att intervjua personer i kommunen utan egen försörjning. Syftet med intervjuerna är att kommunen ska bli bättre i sitt arbete med dessa personer genom att få individnära kunskap om deras livssituation, det vill säga individernas egna berättelser och perspektiv. Det övergripande syftet är att fler ska bli egenförsörjande genom utbildning och jobb. Vi förstår uppdraget som en vilja från kommunledningen att pröva en ny utgångspunkt för det sociala arbetet som bygger på att man i större utsträckning utgår från individerna själva och försöker hitta vägar till egen försörjning som blir synliga först när vi både kan identifiera det som hindrar personerna och de möjligheter de själva ser.

Intervjuundersökningen

Uppdraget var att göra 40 intervjuer, det blev 27. Vi kan konstatera att det har varit oväntat svårt att få tag i personer att intervjua. Uppdraget utformades så att kommunen skulle förse oss med namn och kontaktuppgifter, vilket gav ett magert resultat. Från socialtjänsten har vi endast fått ett fåtal namn. Flertalet namn har vi fått från projektet Redo och de kommunala verksamheterna Resurscentrum och Omstart. Framför allt Redo sticker ut på ett positivt sätt, ungefär hälften av intervjuerna är gjorda där. Det har också varit ett relativt stort bortfall, det vill säga fler än vanligt som vi kontaktat utan att det resulterat i en intervju. Några har inte dykt upp vid den överenskomna tiden för intervjun, andra har inte svarat efter upprepade försök att få tag i personen eller inte velat ställa upp på en direkt, personlig intervju.

Deltagandet i intervjuundersökningen har varit frivilligt och anonymt. Vi har också poängterat att vi som forskare utgör en neutral part.

Vi har diskuterat och analyserat varför det gick så trögt. Mest iögonfallande är skillnaden mellan socialtjänsten och Redo. Vi tolkar det som att det avspeglar en skillnad i personlig kontakt, som tycks finnas i mycket högre grad på Redo än i socialtjänsten. Det är också just det intrycket vi har fått från Redo; så gott som samtliga av de vi har intervjuat där har sagt att de uppskattar det personliga bemötande de får på Redo.

En faktor är också den skam och det stigma som utanförskapet för med sig. En av de intervjuade beskriver det på följande sätt: "Jag kände så här, första gången jag fick frågan, att en intervju om utanförskap, nä, där hör ju inte jag hemma ...

man vill ju inte ha den stämpeln". Men personen, en kvinna som blivit utbränd i sitt arbete, tänkte efter och kom fram till att hon funnits i "ett system" sedan 2018 och fått en "bredare insyn i vad utanförskap kan handla om". "Då kanske jag kan hjälpa till". Vi förmodar att det är flera som har tänkt och reagerat på ett liknande sätt utan att komma fram till samma slutsats, att vilja hjälpa eller bidra till undersökningen, eftersom skammen eller stigmat varit för stort. Eller kanske bara just för att man inte tyckt att man har något att bidra med.

Alltså kan urvalet av intervjupersoner vara missvisande. Det är de som så att säga har räckt upp handen vi har intervjuat, inte de som sitter tysta. Det är de som vill berätta om sig själva, inte de som inte tycker att de har något att berätta eller kanske mår för dåligt för att ställa upp på en intervju. Ändå menar vi att vi har fått ett bra urval med personer i olika åldrar, med olika bakgrunder och problem. Framför allt är det personer som verkligen har berättat, även om svåra saker.

Av de 27 intervjuade personerna är 14 män och 13 kvinnor. 14 är infödda svenskar, 13 utrikesfödda. Åldrarna varierar från 16 till 62. De flesta är medelålders personer. Merparten befinner sig i någon form av åtgärd via kommunens arbetsmarknadsenhet (AME). En grupp ungdomar, så kallade hemmasittare, finns i projektet Omstart. Flera av de intervjuade kan betecknas som långtidsarbetslösa eller långtidssjukskrivna med perioder med a-kassa respektive åtgärder i särskilda former av anställning. Flertalet utrikesfödda går på SFI kombinerat med jobb på Redo.

Intervjuernas karaktär

Intervjuerna har varit öppna samtal där den intervjuade personen har fått berätta fritt och anonymt om sig själv och sitt liv. Samtalen blir ofta livsberättelser, från barndomen och uppväxten fram till den nuvarande situationen. Berättelserna kretsar ofta kring livsavgörande händelser som har försatt personen i utanförskapet. Vårt intryck av intervjuerna är att personerna verkligen berättar öppet, om svåra saker som psykisk ohälsa, missbruk, utsatthet eller flykt från krig och *vill* berätta. De vi har intervjuat verkar ha ett behov av att berätta, både om sig själv och om vad hon eller han har varit med om. Vi uppfattar det också som att de har uppskattat tillfället att få berätta för någon som lyssnar och är intresserad av henne eller honom som person.

Intervjuerna har inte varit tidsbegränsade. Den kortaste intervjun varade i cirka 30 minuter, den längsta i nästan två och en halv timme. Oftast cirka en timme. Vi har haft med oss en lista med ett fåtal allmänt hållna frågor som vägledning. De frågor vi har ställt gäller personens bakgrund ("vem är du?"), nuvarande livssituation, utbildning, arbetsliv, ekonomi, eventuella barn och familjeliv, behov av stöd och tankar om framtiden. Det väsentliga, som vi ser det, är att försöka bygga ett förtroende i mötet med den intervjuade personen. För att kunna göra det har vi betonat att vi är en neutral part och uppmuntrat det fria, personliga

berättandet. Det har varit vår ambition att mötet ska vara kravlöst och respektfullt. Detta är, menar vi, särskilt viktigt i mötet med dessa personer, eftersom de ofta upplevt motsatsen; att inte bli lyssnade på, ifrågasatta, svikna. Utanförskapets kännetecken är att befinna sig i ett underläge och i en utsatthet.

Först och främst får vi veta hur personen har hamnat i sin nuvarande situation, utan egen försörjning. Vi får också veta vilka hinder personen ser för att hon eller han ska komma vidare, det vill säga finna vägen till den egna försörjningen, till en utbildning eller till en avslutad skolgång (kan vara grundskola, gymnasium, SFI) och till ett jobb som inte sällan också är ett självförverkligande i ett arbete hon eller han har drömt om att få arbeta med. Vi får även veta hur personen har kommit vidare, till exempel tagit sig ur ett långvarigt missbruk, sökt och fått hjälp för psykisk ohälsa, gjort klart grundskolan och/eller gymnasiet, klarat en yrkesutbildning, lärt sig svenska på en godkänd nivå efter flera års kämpande med ett nytt alfabet och språk. Flera av de intervjuade tycks också vara på god väg att nå sina mål. De får, som de själva beskriver det, den hjälp och det stöd de behöver. De identifierar själva vad som behövs för att det verkligen ska bli så att de når målet, men även vad som tidigare har stjälat dem eller kan stjäla dem i nuläget. Det blir då också berättelser om vad som fungerar respektive inte fungerar i samhället eller kommunen, vad samhället skulle kunna göra bättre, och då inte bara för personernas egen del utan även skulle kunna hjälpa andra.

Som sagt så kretsar intervjuerna ofta kring en livsavgörande händelse, inte sällan en vändpunkt i livet. Det kan också handla om insikter och lärdomar personen har gjort under sin livsresa. Det finns oftast något personen återkommer till flera gånger, berättar mer utförligt och engagerat om, vill förmedla och anser vara särskilt viktigt att få fram i samtalet. Det är då också något hon eller han vill att vi ska förmedla. Vilket vi också försöker göra i denna rapport.

Det finns en markant skillnad mellan intervjuerna med de inrikes födda respektive utrikesfödda. De svenska personerna kommer i så gott som samtliga intervjuer förhållandevis lätt in på svåra saker som psykisk ohälsa och missbruk, medan de utrikesfödda sällan nämner sådant, trots att vi kan förmoda att flera av dem har blivit utsatta för traumatiska händelser i sina hemländer, som de har flytt från, eller under tiden som flyktingar. De talar i stället nästan enbart om vikten av att lära sig svenska och få ett jobb, helst så fort som möjligt. Vi förstår det som en skillnad mellan att ha grundläggande behov tillfredsställda och att inte ha det. För de som har flytt från sina hemländer är det inte en självklarhet att vara i säkerhet och trygghet i ett demokratiskt land utan krig, att ha husrum, värme och mat för dagen, att ens barn får gå i skolan och att man själv har en möjlighet att kunna utbilda sig. Flera av de intervjuade betonar också hur tacksamma de är för just det. Några har inte fått ett permanent uppehållstillstånd och berättar om sin oro för risken att bli skickade tillbaka till hemlandet. Vi tolkar det också som att det kan finnas kulturella skillnader och en språkbarriär som gör det ännu svårare att tala om det svåra.

Hur intervjuerna kan användas

Vår bedömning är att vi har fått uppriktiga, ärliga och allvarliga berättelser som kan vara en bra utgångspunkt för att ta personerna vidare till egen försörjning på ett mer framgångsrikt sätt. Berättelserna identifierar både konkreta hinder och fullt möjliga vägar vidare för var och en av de intervjuade. På det hela taget framstår personerna som både sköra och starka. Det bestående intrycket är varken passivitet, viljelöshet eller hjälplöshet; det här är tvärtom personer som kämpar dagligen både med sina problem och med att komma vidare, som har en stark vilja och en passion eller dröm som verkar vara realistisk och nåbar ifall de får det stöd de behöver. Det är personer som har haft många och svåra problem att hantera, motgångar och nederlag, men också stora framgångar i det att de har lärt sig att hantera sina problem, tagit sig ur ett långvarigt missbruk eller kunnat bearbeta en traumatisk händelse. Det som gör att de befinner sig i utanförskapet är just skörheten och utsattheten, att de lever under omständigheter och i en situation de inte själva bestämmer eller fullt ut kan råda över. Som många beskriver det är deras liv i "någon annans" – samhällets eller kommunens – händer. Vi ser det emellertid som en viktig poäng att flera av de intervjuade inte själva upplever det som att de är i ett utanförskap, utan tvärtom ser sig som delaktiga eller integrerade i samhället. Därför är det också viktigt att själva begreppet utanförskap används försiktigt och på ett nyanserat sätt.

Det salutogena perspektivet

För att nå syftet med Jämlikhetsutredningen och intervjuundersökningen förordar vi ett salutogent perspektiv. Det betyder att ta fasta på det som är friskt och gör att individer kan hantera motgångar eller svåra händelser på ett framgångsrikt sätt, så att hon eller han till och med kan gå starkt ur motgången, utveckla en motståndskraft och ta sig vidare i livet.¹ På så vis blir personen en mer fri och självständig person. För att så ska bli fallet behöver individen en känsla av sammanhang, begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet. Det är uppenbart att många av de intervjuade saknar just det: utanförskapet är en brist på ett samhälleligt sammanhang som "räknas". För många framstår ofta samhällets åtgärder som obegripliga eller till och med som skadliga för individen och som något de inte alls kan hantera eftersom de är maktlösa. Dessa åtgärder eller det samhället kräver av dem framstår inte heller sällan som meningslöst, eftersom det antingen är något personen inte tycker att hon eller han behöver eller för att det som en av de intervjuade uttrycker det upplevs som "konstgjord andning", det vill säga inte leder vidare till egen försörjning.

---

¹ Aaron Antonovsky, *Hälsans mysterium* (1991).

Vår ingång, efter att ha mött och pratat med dessa personer, är att vi uppfattar det som att var och en av dem har en styrka och potential som mycket väl skulle kunna leda vidare till en självständig, egenförsörjande tillvaro. Vi vill också poängtera att det ofta inte bara är en fråga om individens välmående och personliga utveckling, utan även familjers välmående och förmåga att komma vidare i livet på ett bättre sätt. Det betyder att vinsten med det salutogena perspektivet för samhällets del är ännu större än vad det ser ut att vara med tanke på de insatser som behöver göras för personerna. Det kostar, ja. Men att inte göra något kostar också. Det salutogena perspektivet innebär att det som är bäst för individen också är det som är bäst för kommunen.

Hur ser utanförskapet ut i Söderhamn?

Den sköra tillvaron

De vi har intervjuat beskriver knappa ekonomiska omständigheter. Ibland fattigdom. Några är skuldyngda och lever på existensminimum. Alla har en svag ställning på arbetsmarknaden. Nästan alla saknar en högre utbildning eller en aktuell, gångbar yrkesutbildning. Flera saknar fullständiga betyg från skolan. Några är långtidsarbetslösa eller långtidssjukskrivna. De flesta har varit föremål för en lång rad åtgärder eller särskilda anställningsformer under lång tid. Många beskriver ett långt arbetsliv med allehanda arbeten, kantat av företagsnedläggningar, omstruktureringar och omorganiseringar, osäkra och tillfälliga anställningar, vikariat eller "extraknäck".

De flesta har en skör hälsa eller befinner sig i en situation som påverkar deras hälsa negativt, exempelvis på grund av stress över att inte ha ett jobb och dålig ekonomi. Det kan också handla om bakslag i tillfrisknandet från utbrändhet eller i behandlingar för missbruk eller psykisk ohälsa. Återfall i missbruk. Trauman eller traumatiska händelser som inte har bearbetats och behandlats. Medicinering mot ADHD eller depressioner som inte har hjälpt, varit en otillräcklig behandling eller medfört att personen mått sämre. Flera uppger att de på eget bevåg har slutat ta de läkemedel de har fått. En av personerna berättar om en misslyckad operation som gjorts om, ännu inte läkt och försatt personen i en oviss situation. Flera är utarbetade och utslitna, några delvis sjukskrivna, och menar att de inte kan jobba heltid utan behöver någon form av anpassat arbete.

Många beskriver upplevelser av att inte bli lyssnad på, ifrågasatt eller missförstådd. Flera uppger att de har eller har haft dåligt självförtroende, misslyckats i skolan och fått kämpa med det under större delen av livet. Av dem har många blivit mobbade, ibland under nästan hela sin skolgång. Andra berättar att de har utsatts för sexuella övergrepp, misshandel, våld i nära relationer. Ibland under lång tid. Några har flytt från krig och har förmodligen upplevt traumatiska händelser. En del av dem säger att de har förlorat flera närstående, föräldrar eller syskon. Det är vanligt att lägga skulden på sig själv. Eller så skäms man för sitt missbruk eller sin långvariga arbetslöshet.

Överhuvudtaget har de vi har intervjuat små resurser och/eller små marginaler, svaga nätverk och är ofta beroende av hjälp från någon närstående, en partner, föräldrar eller vuxna barn. De har ett relativt litet ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital och bor vanligtvis i utsatta områden.

Kategoriseringar av personerna i missbruk

Personerna brukar delas in i olika grupper eller kategorier: missbrukare, de med någon form av ohälsa (psykisk eller fysisk), sjukskrivna, arbetslösa, unga hemmasittare, utrikesfödda utan godkända språkprov. I praktiken, på individnivån, är gränserna inte alltid så skarpa. Flera av personerna passar in i flera kategorier, de kan exempelvis både vara missbrukare och ha problem med psykisk och fysisk ohälsa. Det är även vanligt med diagnoser, framför allt ADHD, som personerna själva framhåller som en orsak till varför de befinner sig i utanförskapet.

Grovt räknat har fyra av de intervjuade en bakgrund som missbrukare och/eller pågående missbruk, tre kan sägas tillhöra gruppen med psykisk ohälsa, fem är långtidsarbetslösa eller långtidssjukskrivna, fyra är unga hemmasittare och elva är utrikesfödda i åtgärden Redo kombinerat med SFI.

För att komma närmare individerna och deras egna röster återges i det följande fem personers berättelser, deras livshistoria och tankar om sin framtid. Först kommer en kort beskrivning av personens bakgrund, därefter återges i längre citat vad intervjun kretsar kring och vad den intervjuade personen vill förmedla. Det är ett urval av fem personer som får representera kategorierna missbruk, psykisk ohälsa, fysisk ohälsa, hemmasittare och utrikesfödd på Redo och SFI. Men som sagt är poängen här att se bortom dessa kategorier, att helt enkelt se hela personen, personens liv i stort och att lyssna på personens egna ord.

“Jag är konstnär”

Han presenterar sig som pappa till fem barn, född i ett nordafrikanskt land. 40 år. Har missbrukat sedan han var 16 år, började i hemlandet, för att han, som han säger “inte passade in”, “var för blyg”. Skild från barnens mamma. Har varit i Sverige i 21 år, hela tiden i Söderhamn. Bor själv. Barnen bor mest hos mamman, ibland hos honom. Har varit sjukskriven, har fått socialbidrag. Har haft jobb på Resurscentrum de senaste två åren. Är nu arbetslös. Yrkesutbildad frisör. Dömd för narkotikabrott och till LVM. Har suttit i fängelse.

Han berättar direkt helt öppet om sitt missbruk. Han säger att han idag är drogfri, men att han fortfarande kämpar med missbruket. Hade ett återfall nyligen. Han menar att missbruket är en livslång sjukdom som han måste kämpa med varje dag och under resten av sitt liv. Nu har han förstått att det är så och har också de verktyg han behöver för att klara det. Återfallet blev kortvarigt.

Intervjun kretsar kring vändpunkten, när han slutligen kunde hantera missbruket. Vändpunkten beskrivs som livsavgörande. Det är så han börjar berätta om sig själv, om vem han är:

... jag hade missbrukarbakgrund, kom med missbruk hit, fortsätter här. Jag levde i utanförskap, i misär. Mycket bekymmer, problem, behandlingar, medicin, droger, kriminalitet. Nu är jag drogfri. Kämpar fortfarande.

Han betonar och upprepar att han är drogfri idag och i en helt ny situation, "idag har jag bostad, jag har inkomst, jag har hälsa":

Tränar mycket, äter nyttigt. Det gör att jag mår bra. Har diagnos, har gjort utredningar. Hittar ingen lösning, sen kommer lösning med tiden. Hittar mig själv, vem jag är. Slutar med medicin, börjar träna i stället. ... Börjar tänka vad jag gör, ta ansvar. Mina barn växer... nu har jag bra kontakt med mina barn, är drogfri. Jag har mat på bordet. Har nya vänner. Känner mig lugnare. Tar ansvar för mig själv, ansvar för samhället och för mina barn.

Vändpunkten kom för sex år sedan, 2017:

Jag hade hotat att ta livet av mig. Var mycket påverkad. Mådde inte så bra. Fick LVM ... då kände jag att det är dags nu, nu måste jag ta tag i det här ... där började jag, ut å gå, sedan springa. Börja träning, äta rätt, vara rädd om mig själv. ... En kamp att sluta med droger. Har fått hjälp, av kyrkan och kontakt med beroendecentrum. Jag har kontakt också med några som stödjer. Jag har valt att leva nykter nu. Sen faller man dit, då är det bara att resa sig igen.

Sedan berättar han om återfallet i missbruk:

Två veckor vart det. Smygdrack lite å så, tog tabletter å tog annat ... en kväll bara, ah, tar nån cider å så där bara. Jag blev sjuk direkt, mår dåligt direkt. Slutar äta, träna, låser in mig. Så jag klippte direkt själv. Efter två veckor blev jag ren - nu i två månader. Jag ringde, "hallå, det är inge bra här. Måste klippa ..." Jag har två som jag ringer, två personer i Söderhamn, som jobbar med människor. Som jag kan ringa, [som] kan komma hem till mig. ... De kom till mig. Vi åker till beroende[centrum], pratar med sköterska om jag behöver åka på avgiftning, behandling eller så där. Men den här gången klara jag mig själv, hemma. Klippte själv. Biter ihop. Kändes konstigt i tio minuter. Men - nu kör vi igen.

Vändpunkten beskrivs som en resa från mörker till ljus, "jag var i mörkret, nu i ljuset". Kyrkan är viktig. Han berättar att han har en tro, "det är min kraft". Han säger att han är en annan person nu och kan träda fram som denna nya person, i sammanhang där andra lyssnar och litar på honom, och som någon andra har börjat tro på och lita på: "Folk tror på mig nu, som inte tro på mig på alla år. Ringer till mig, ber om råd, vad ska jag göra, [säger sitt namn]". "Jag berättade också för ungdomar, på avgiftning, för de som vill bli nykter ... berätta mitt livs historia. Berättade också i kyrkan."

På frågan om hans bakgrund som missbrukare kan vara ett problem när han söker jobb svarar han:

Ja, förut, kan vara att jag sökte bostad. De säger, nä, den här kan vi inte ha som granne. Men nu, nu blir jag som förebild, liksom. Jag hjälper många också. ... Kan vara bra att ha mig på arbetsplats. Visar att vi är också människor. Vi är i sjukdom, vi.

Idag ser han det som att drogerna har varit en "flykt från verklighet". "Att möta livet drogfri, det är en kamp. Måste jobba hårt dag och kväll för att du ska möta livet. Därför folk vill inte sluta – det är en kamp att möta verkligheten".

Han betonar hur viktigt det är med dagliga rutiner, att träna, äta och sova bra, och att ha en arbetsplats att gå till varje dag. Han säger att det jobb han har haft på Resurscentrum har varit betydelsefullt, "hjälpste mig mycket":

Hjälpt mig att jobba, som alla andra. För mig, hjälpt mig att komma till den här... att vara bland folk å jobba, som alla andra. Vakna upp i tid, sju, gå hem fyra, som alla andra. Känner... börjar får lön, som alla andra. Den hjälper mig.

Här har han också fått arbeta som konstnär: "Att få måla, den hjälpte mig. Kunde visa vem jag är, när det gäller måleri". Han berättar att han bland annat har målat i ett dagis, i skolor, en lekpark, och fått göra en utställning. Tycker att han har haft en bra arbetsledare, "hon hjälper mig också. Jag kan prata med henne om allt. Så jag är väldigt tacksam över det stället."

Ja, väldigt tacksam. Tacksam över den lilla... över att jag har rena kläder. Så konstigt, så sjukt. Tacksam att jag har bostad, har granne som inte klagat på mig. Jag har mat, jag kan äta, jag har pengar på fickan. Har inte haft det förut.

I slutet av intervjun berättar han att han är orolig eftersom det är osäkert om han får fortsätta på Resurscentrum på grund av återfallet. I nuläget är han arbetslös. Han ska ha ett SIP-möte samma dag, "då ska jag få hjälp, kanske tillbaka till Resursen ... ska prata om återfall också. Lite orolig, vad ska jag göra. Inte gå för fort, vill ha lite lång sikt".

Som arbetslös har han sökt jobb "på fyra-fem olika ställen. Inte fått svar." Han vet inte om han ska satsa på sitt yrke som frisör eller försöka förverkliga sin dröm att arbeta som konstnär. Under intervjun visar han bilder på sina konstverk i sin mobil. "Får se, kanske blir frisör heltid, konstnär på sidan. Har plan att ha lokal för att måla, måla tavlor liksom. Har en hemsida. En dröm, ja".

Det han vill förmedla är att han har klarat något han själv och andra trodde var omöjligt. Han beskriver det som att han gjort en lång resa, är på rätt väg, och både kan och vill ge något tillbaka till samhället. Att han kan vara en resurs och en förebild. Att han har en stark vilja.

Han har nya, meningsfulla sammanhang. Upplever att han inte längre befinner

sig utanför samhället, utan är delaktig och ansvarstagande. Han har också kommit till en djupare insikt om sitt missbruk, till att kunna begripa och hantera det. Det finns också ett fungerande nätverk med personer som han kan kontakta och vända sig till. Ändå finns det en skörhet, inte bara i återfallet, utan även i att det är osäkert om han får behålla den rutin och bas han har i jobbet på Resurscentrum. Beslutet tas av andra och han vet inte hur det blir.

“Jag har tagit ansvar, ett vuxet ansvar, för mitt liv sedan jag var tio år”

Hon är “snart 60 år”, svensk. Flyttade till Söderhamn för tre år sedan. Har fyra barn med tre olika pappor. Ensamstående. Sjukskriven. Säger att hon har “haft försörjningsstöd väldigt länge”. Beskriver både fysisk och långvarig psykisk ohälsa: “Jag mår dåligt, så är det bara”. “Gick in i väggen två gånger och nu en tredje gång”. Söker hjälp på öppen psyk på grund av depression och våld inom en nära relation men har ännu inte fått den hjälpen. Har en arbetsskada, diskbråck, “som jag håller på och utreder”. “Jag har jätteont ibland”. Hon säger att hon ska söka sjukbidrag. Har dålig ekonomi, “jag är superfattig”. Har haft perioder utan egen bostad och menar att socialtjänsten borde ha hjälpt henne med det. Flyttade tidigt hemifrån. Har ingen yrkesutbildning eller högre utbildning.

Hon berättar om ett arbetsliv med jobb som inte krävde någon utbildning. Först fick hon jobb inom hemtjänsten när hon var 18, sedan jobb på Skogaholms bröd och i tre olika fabriker i Göteborg, Karlstad och Malmö. Senare också flera jobb inom vården och i en ICA-butik.

Intervjun kretsar kring det hon beskriver som en livslång kamp för upprättelse och som sina “livssorger”. Hon menar att hennes problem är följder av misshandel under barndomen och i en relation med en våldsam man. Hennes livssorger är att hon förlorat vårdnaden av ett av sina barn och att två av hennes barn har problem i skolan som de inte fått hjälp med. Hon menar att papporna inte tagit ansvar och att hon fått kämpa själv med barnen. Hon säger att hon felaktigt har blivit ifrågasatt som förälder och förlorade vårdnaden av en son på grund av att hon var sjuk då, “då gjorde de också fel”. Kampen för upprättelse pågår fortfarande:

Och då fick jag koncentrera mig på mina tvillingar. Jag kunde inte koncentrera mig på de här andra barnen. ... Där tycker jag det är fel på samhället, för har man ett barn som har autism eller nåt så är det inte oss föräldrars fel. Jag hoppas det är bättre nu, men... Jag sökte hjälp när han [en av tvillingarna] var fem år och då anmälde soc mig, och att jag var en dålig mamma och allting. Jag kämpade som en liten skit alltså, och [sonens namn] hade problem i skolan. Det här är en livssorg som jag håller på och kämpar med, med min gamla kommun. Jag är arg på samhället för det är många som har barn med vissa aspekter och kommunerna behöver mera kunskap om sådant. Det finns många av de här barnen. Finns i varje klass, alltid nåt barn, som har nåt utmärkande, pojke eller flicka. Måste kolla det innan man går på föräldrarna. ...

Fick komma till BUP i Hudik och Gävle, det blev aldrig riktigt utrett. Men nu är han 18 så nu får det gå. Men han blev hemmasittare, han mår dåligt.

Hon betonar just detta att hon har tagit ansvar, sedan hon var ett barn och fram till idag. Det är det första hon säger, när hon svarar på frågan "vem är du?". Hon förklarar sedan att hon flyttade till sin morfar som barn, när hon var åtta år, eftersom hennes pappa misshandlade henne:

... för då misshandlade han mig, han gick på mig. Han var för gammal när han fick oss barn. De klarar inte det ... han orkade nog inte, var besviken på livet redan då. ... Då flyttade jag till morfar och då fick jag ta vuxet ansvar fort, och sen har jag tagit hand om människor i nästan hela mitt liv.

Hon fortsätter berätta att hon fick ta hand om sin lillasyster och hur hon fick ta ansvar för mamman när hon blev sjuk: "Och jag tog hand om henne mycket, jag är ju äldsta systemen. Och så har jag jobbat inom vården, så det är det. Jag har alltid tagit hand om andra".

Redan där, under hennes barndom, menar hon att samhället borde ha gripit in:

Men om inte mamma hade flyttat från pappa så hade de – jag var åtta år – omhändertagit oss barn. Jag tror det var därför hon flyttade. Soc visste vad som hade hänt, jag hamnade ju på sjukhus då. Det är fel. Nu hade soc kanske kunnat hjälpt på nåt vis i stället. Ibland kan de hjälpa till.

Hon berättar också länge och utförligt om turerna kring vårdsnaden av hennes barn, om konflikter med papporna, med socialtjänsten och BUP. Hon återkommer flera gånger till att hon och barnen inte fått den hjälp hon och de borde ha fått, att hon i stället har blivit ifrågasatt och missförstådd. "BUP är värdelösa, de bara skriver att det är fel på mamman, 'hon är överbeskyddande'. Jag är allergisk mot dom där". Vid ett tillfälle anlät hon en advokat, "då vi bråkade om LVU", för att sonen skulle få bo hos henne. "Det kostade 30 000, vi vann ju. De hade inget att gå på."

Idag är den dåliga ekonomin ett stort problem som också drabbar hennes barn:

Jag saknar ekonomi, å kunna ge dom den... nu ska jag söka extra fond för att de går ur gymnasiet. Mat kostar mycket. Allt går upp. Man måste få mer hjälp. ... Jag hade velat hjälpt mina barn på ett annat vis.

"Det finns barnfattigdom, alltså".

Den uteblivna hjälpen och myndigheternas ifrågasättande av henne som mamma är berättelsens röda tråd. Berättelsen blir ett försvarstal; "barnen går först för mig". Hon är inte bara arg på samhället, hon menar att samhället gör alldeles för lite för barn med problem. "De skiter i ungdomarna idag." Hon säger

att hon hoppas att kommunen kan ha en större förståelse för barnen med diagnoser. "Jag som förälder... jag har haft det tufft och hamnat mellan stolar, men jag har aldrig druckit, aldrig gjort något sånt. Men haft det tufft i livet."

Det är även här hon ser en möjlig yrkesroll, vad hon skulle vilja arbeta med eller åtminstone drömt om förut. "Jag ville bli behandlingsassistent, för hela livet så är det allt folk som mår dåligt. Samhället idag är sjukt, vi tar inte hand om varann som vi borde."

Idag känner hon sig vilsen, "vill vara sjukskriven ett tag till". "Jag har en stor ryggsäck med mig, som jag måste få bearbeta. Jag vet inte vem jag är idag". Depressioner och det våld hon utsatts för "har satt sina väldigt djupa spår". "Och nu har jag trauma, jag måste få hjälp med det innan kan jobba". Hon tillägger att "jag ska ju arbetsträna" och säger att hon gärna skulle vilja göra det på Röda korset. "De står mig väldigt nära."

Vad hon förmedlar är framför allt starka känslor av sorg och oförrätter, av att ha blivit ifrågasatt och inte fått den hjälp hon borde ha fått utan fortfarande måste kämpa för att kunna komma vidare i livet. Ilska, vanmakt och förtvivlan. Hon beskriver på flera sätt ett liv utanför samhället, hon är arg och besviken på samhället, och saknar resurser och möjligheter att påverka eller kunna hantera sin livssituation.

"Jag måste lära mig själv hur jag ska ta hand om mig"

Svensk kvinna, 36 år. Långtidssjukskriven sedan 2018 för utmattning. Försöker komma tillbaka till sitt arbete. "Just nu är jag i UV-anställning, genom kommunen då", "placerad på arbetsmarknadsenheten". Bor tillsammans med sin man i ett hus i Söderhamn, är också född och uppvuxen i kommunen. Har inga barn. Saknar yrkesutbildning eller högre utbildning. Har en fast anställning i grunden och har alltid arbetat, fram till sjukskrivningen.

Det intervjun kretsar kring är utbrändheten och den personliga utveckling hon har påbörjat i och med sjukskrivningen – insikten att hon nu måste lära sig att ta hand om sig själv. Ett annat stort tema i intervjun är en liknande händelse, när hon blev sjukskriven i tvåan i gymnasiet. Då gick hon på IV, eftersom hon inte fått godkänt betyg i matematik i nian, och klarade inte heller matten i gymnasiet. Hon berättar att hon sedan har "pluggat upp många betyg här på CFL, i vuxen ålder ... och det har varit så mycket enklare". Hon tror det har med personlig mognad att göra och ett mer jämlikt bemötande i vuxenstudier.

Båda gångerna har hon pressat sig hårt, till bristningsgränsen. Hon säger att hon alltid har haft höga krav på sig själv och jämfört sig med sin storebror, "han hade ett riktigt läshuvud, han gick ut med jättebra betyg". Hon beskriver ett skolmisslyckande. Också att hon var lite mobbad i skolan och hade en ätstörning som sedan återkommit till och från in i vuxen ålder. Hon säger att hon alltid har

varit lojal i arbetet. Plikttrogen. Haft svårt att stoppa sig själv. Hon berättar hur hon till slut hamnade i en ohållbar situation:

Jättestressigt på jobbet, jag jobbade jättemycket, inom handel, man jobbar kvällar och helger. Renoverade hus med min man. Det var mycket med mina väninnor. Med renovering tar det aldrig slut, jag gick från det till jobbet. Livspusslet också... och min man jobbar borta, så under veckorna var ju allt upp till mig, skotta, klippa gräs. Och så ställde jag även där höga krav på mig: när han kommer hem så ska det vara städlat och det ska finnas mat och det ska vara tvättat.

Sedan beskriver hon eskalerande problem med hälsan, hur hon söker vård, tar prover. Får en felaktig diagnos. Mår sämre och sämre fysiskt. En läkare säger att hon är utmattad, men då säger hon själv "nej, det är jag inte". "Jag trodde inte på utmattning, det är väl bara att rycka upp sig". Hon fortsätter pressa sig:

Allt blev värre och värre med min kropp. Kunde vakna med blixtrande huvudvärk. Ont i alla leder. Min kropp fungerade inte. Kunde inte gå nerför trappan. Skrämmande. Gick mer än ett halvår till, försökte sansa mig, men jag klarade det inte.

Hon försöker hålla ut till semestern, menar att hon inte kan lämna sina kollegor när det är högsäsong. Hon har en diskussion och en överenskommelse med sin man, som vill att hon ska sjukskriva sig. De kommer överens om att om det blir värre så skulle han få "dra i handbromsen". Hon tycker att hon inte kan gå från jobbet, att hon skulle svika sina kollegor i så fall. "Vi har stark lojalitet". Sedan blir det ännu sämre och mannen säger ifrån. Hon ringer sin chef och säger som det är:

Jag klarar inget mer, jag måste sjukskriva mig. Och responsen var, "va fan, nu måste jag ju stanna hemma". För han hade tänkt att åka bort. Jag grät ju och jag hörde hur arg han var. Vi hade jobbat ihop i tio år. Jag kan i efterhand förstå hans reaktion på ett personligt plan, men som chef kan du inte reagera så. Så det var ett av de jobbigaste samtal jag haft i hela mitt liv. Jag totalt bröt ihop. ... 2018 låg jag nere i vår gillestuga hela sommaren, för det var så varmt. Jag älskar värme men kunde inte njuta av det, utan jag låg där nere och sov.

Här beskriver hon en viktig vändpunkt i sitt liv, när hon själv tar kommandot och börjar kunna hantera sina höga krav:

Så där började min personliga utveckling. Men det var ett helt år av sova, prata... läkare försökte få mig att äta antidepressiva, men jag sa nej. Jag hade ju erfarenhet. Jag är inte emot det, men jag kände att om jag gör det nu så blir jag likgiltig, för det har jag blivit förut. Och då gör jag inte det jag ska. Jag måste gå igenom elden nu, jag måste lära mig själv hur jag ska ta hand om mig.

Efter sjukskrivningen började hon också reflektera över möjligheten att ta steget till en högre utbildning för att kunna förverkliga en dröm om att göra något mer. "Jag har alltid tänkt att jag vill mer", "jag kan mer, jag vill kunna hjälpa folk på annat sätt. För jag kan det ... men jag har aldrig vågat ta steget". Hon berättar att hennes mamma gick socionomutbildningen och idag har en "ganska hög tjänst". "Jag har alltid velat gå i hennes fotspår, men eftersom det inte gick så bra i skolan så har jag alltid varit rädd för socionomutbildningen, för jag vet att den är tuff, den är lång. Kommer jag att klara av den?" Hon fortsätter:

När jag började plugga på CFL så var det för att tänk om jag bestämmer mig en dag, och då kan jag inte ta det steget. Så då börjar vi där, pluggar upp mina slutbetyg, så vi har det, så att det är klart. Och sen har vi matte B som var kvar. Högskolestudier kräver ju ofta det. Så förra året tog jag tag i det också. Och jag klarade det. Det är jättestort för mig.

På en fråga om hon hade behövt någon mer hjälp under sin sjukskrivning eller längre tillbaka i livet svarar hon att hon tycker att hon fått bra hjälp både från Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen. Frågan ställs efter att hon berättat att hon "bråkat lite grann med Försäkringskassan":

Jag blev fruktansvärt överrumplad när min läkare hade sjukskrivit mig ett extra halvår och Försäkringskassan ringer mig och säger att de vill ha ut mig på arbetsträning. Men jag var inte redo, och absolut inte tillbaka till mitt jobb, i så fall kommer jag att gå fullt in i jobbet. Jag kan inte gå där och göra lite grann när jag kan hela verksamheten utan och innan. Men sen pratade jag med min handläggare på Försäkringskassan och hon säger till mig att hon har avslutat min sjukskrivning med läkaren. "Det går inte med förlängd sjukskrivning, nu ska ju du ut på arbetsträning". Det var något med pappersarbetet. Jag bröt ihop och kände mig otroligt maktlös. Att en person från Försäkringskassan gick över mitt huvud och bestämde. Kände mig trampad på, utblottad. Det gjorde mig jävligt rädd, vilken makt de har över mig. Hon var lite för snabb i sitt arbete med mig, hade behövt sitta med mig och diskutera. Min handläggare har gjort mycket fel, men hon har också hjälpt mig. Men jag har sagt ifrån. Övat på min konflikträdsla ...

Hon säger sedan att det hon har önskat och bett om hjälp med är att få ett samtalsstöd, "KBT-hjälp", som hon fick i början av sjukskrivningen, men som avslutades "eftersom jag glömde gå dit en dag, och sen hördes vi inget mer":

Jag hade varit där ett tag, men jag fick inget riktigt avslut där, och efter ett halvår så kände jag att jag behöver prata med någon om mina arbetsdagar, hur jag ska lägga upp dem. Jag behöver lite verktyg och spy ur mig lite. Men där fick inte jag någon mer hjälp. Jag ringde min kurator och hon lovade att hon skulle kontakta min KBT, och höra av sig igen. Men hon fick inte, det var nån regel. Det jag önskar... hade mitt

behov varit jättestort så hade jag hört av mig igen till dem, jag hade inte gett upp. Men jag kände att jag kunde klara mig, jag har fått de verktyg jag behöver. Men jag önskar att hjälpen kan gå lite snabbare, att om man ringer och säger att nu måste ni fånga mig igen, så ska de följa upp. Det vore förebyggande.

Hon gör en återkoppling till en liknade händelse i skolan, då hon gjort upp en plan med sin mattelärare att få ett eget upplägg i ett tempo som passade henne: "Ja, jag önskar ju att min mattelärare där på högstadiet hade fullföljt sitt åtagande. Då kanske jag hade klarat matten och då kanske mitt självförtroende hade ökat." Hon säger att hon tror att han inte hade tid, "han orkade nog inte". "Jag hade önskat att de här specialgrupperna fortfarande fanns, en mindre grupp med lugnare tempo. Men i nian med nationella proven då försvann det där av någon anledning".

Idag ser hon att hon har haft ett viktigt stöd från sina föräldrar, framför allt från mamman, som grep in och såg till att hon fick bli sjukskriven när hon gick i gymnasiet i stället för att hoppa av:

Jag fick prata med kuratorer, så de sjukskrev mig 75 % i tvåan, för att jag skulle orka. Kort därefter sa de att det kanske är bättre att du slutar och hoppar av skolan, men då kom min mamma in och sa att "nej, hon ska inte hoppa av, hon ska fortsätta. Hon är sjukskriven så ni får inte slänga ut henne. Hon har rätt till det". Och utan min mamma så hade jag sagt okej, tack och hej. Och släppt taget.

Det visade sig också bli en viktig vändpunkt, att hon ändå fick ta studenten, "att få gå ut på trappan med de andra, fast jag hade jättedåliga betyg". "Är det någon som har kämpat så är det jag, fast på ett annat plan, och det gick inte hela linan ut. Men jag var så stolt när jag stod på den där trappan. Det var så viktigt för mig, det var en milstolpe i mitt liv".

Hon inser också att hon har haft förmågan att kunna tala för sig och menar att hon inte hade fått den hjälp hon har fått om hon inte hade kunnat det, "prata för mig själv". "Alla orkar inte säga ifrån och jag har full förståelse för det".

I nuläget är hon osäker på om hon får en förlängning på sin särskilda anställning. Hon hoppas på det. Hon säger att det blir en "liten osäkerhet" som inte är bra: "Den här uv:en som kommunen erbjuder då, den är på ett år, de kunde inte lova mer än till december. Konstigt att de inte kunde ge mig ett år". Hon tycker att hon har steg kvar att ta till en reguljär anställning. Hon vet att hon måste kunna stoppa sig själv i arbetet, ta pauser, kunna återhämta sig. Men vill inte heller förlora sin "feeling", då hon tycker att det flyter på och är roligt att arbeta.

Hon förmedlar en i grunden positiv känsla av att sjukskrivningen har fört något oväntat gott med sig i och med att hon har börjat förstå sig själv bättre och kunnat ta tag i sitt skolmisslyckande. Det har också gjort att hon ser nya möjligheter och kan våga ta nya steg. Hon beskriver också en grundläggande känsla av att höra till samhället – "utanförskap, där hör ju inte jag hemma". Hon upplevde det som jättejobbigt när hon skulle "in i Resursen", "jag kände inte att jag passade där", och

menar att hon hade förutfattade meningar om personer som är där, "ligger långt ner i samhället". "Jag kände att jag går ner mig själv om jag sätter mig i samma grupp som dom." Men säger att hon nu har fått en "bredare insyn". Hon tror det vore bra att "tvätta bort den här stämpeln", att det är något kommunen borde tänka på.

Hon både kan och kan inte hantera sin situation, är både skör och stark. Hon lägger det mesta av skulden på sig själv. Samtidigt framstår flera av de beslut som har tagits och påverkat hennes liv som obegripliga och ohanterliga för henne. Slutligen brottas hon med att försöka förstå de höga krav hon ställer på sig själv: "Jag jobbar med att förstå varför fortfarande. Jag har inte knutit upp den knuten än".

"Det hjälpte mig att starta om livet, att man får en switch på"

Svensk pojke, 17 år. Född och uppvuxen i Söderhamn. I projektet Omstart på grund av att han hoppade av gymnasiet. "Efter det hamnade jag i KA, sen började jag med Omstart för ett år sedan". Har gått hela skolgången i en av kommunens större skolor. Bor hemma med sina föräldrar och har flera syskon.

Intervjun kretsar kring den mobbing han blivit utsatt för under i stort sett hela tiden i grundskolan och avhoppet från gymnasiet på grund av dåligt mående. Tiden i Omstart framstår som en vändpunkt till det bättre; som den hjälp han behövde. Han beskriver det som att "hela skollivet var jag typ ensam, nu har jag ett flertal att prata med här".

I början av intervjun berättar han att han var sjuk flera veckor när han gick på gymnasiet och hade svårt att jobba ikapp det, "byggde mental stress, orkade inte göra något". Det var också under pandemin, som blev en jobbig början på gymnasiet. "Efter det orkade jag inte göra ett skit, så jag hoppade av".

Tackade ja till Omstart. Det funkar bra för mig, hjälpte mig att starta om livet, att man får en switch på. Hade inte bästa måendet heller, för att det var så mycket som hände för mig i skolan, mobbing och allting. Så man var ju inte helt okej. Så när man fick vara med folk i sin ålder och började få vänner så förändrades det ju.

I slutet av intervjun återkommer han till mobbingen och beskriver hur den varierade mellan bättre och sämre perioder:

Det växlade... Först på sexårs, det gick ju ändå bra. Sen tvåan och upp blev det värre och värre. Blev värre i tvåan, mellan femman-sexan lite bättre, sjuan bättre, men slutet av sjuan sämre, å så sämre. Bättre i nian. Typ så där, mixat. Samma gäng som var taskiga.

Han tycker att han inte fått den hjälp och det stöd han skulle ha behövt för att klara av skolan:

Man har försökt [göra något åt mobbingen], men inget har gjort någon riktig förändring. Har försökt typ prata med eleverna, det blev aldrig av, även fast det gick flera gånger. Det blev inget, det var allt de försökte göra. På gymnasiet hade jag slutit in mig, ville inte umgås med någon. Började nog vara så i åttan.

En bit in i intervjun svarar han på frågan om det är något annat viktigt han vill berätta, som han inte har fått en fråga om:

Typ lärare som kan lära. Under åren på [skolans namn], åren gick, det blev mindre och mindre lärare som kunde lära. Lärarna vi fick senare, de var typ vimsiga. Visste inte vad de gjorde, kändes det som. En lärare vi hade på högstadiet efter att våran första mattelärare slutade satt och leta svar i facit. Lärde inte hur man ska räkna ut det riktigt. En extralärare var känd för att springa ut och gråta om inte eleverna lyssnade.

Han beskriver Omstart som raka motsatsen, som att han får det han har saknat och behöver:

Du får både lugn och ro och du får kompisar och du får lära dig saker?

Precis.

Vad är det som gör att det är så bra här?

Jag vet inte riktigt. Jag tycker bara att jag har haft det så jävla kul, och att det har fungerat. ... Man ska vara schysst med varandra, man ska respektera... Som när vi har grupp, till exempel, har vi dom reglerna. ... Och ser till att man följer dom reglerna.

Han berättar att han också haft bra lärare i grundskolan, framför allt en mattelärare i mellanstadiet som hade "fredagsprov":

Jag kunde få prova igen veckan efter, i lugn takt, så det inte blev så komplicerat. Det blev lättare att lära sig, kunde förbättra sig varje vecka. Fick självförtroende. Jag tog skolan mer seriöst. Jag kunde börja plugga då, men det försvann i sjuan-åttan.

Han menar att lärare måste kunna anpassa sig till olika elever. Han förklarar vad han behöver:

... få hjälp att se, man vill känna sig säker. Om man blir stressad blir det bara jobbigare. Det behöver vara tydligt för mig, för jag är inte sån som svarar om nån typ letar efter svar, typ ska gräva upp svar. För mig funkar det inte så. Jag vill ha ett direkt svar, tydligt, ovanför marken. Inte nedgrävt.

Vid intervjutillfället väntar han på besked om att få ett sommarjobb han sökt, på ett dagis i orten där han bor, "det är nära och jag gick ju där när jag var yngre". Han säger att han är "van vid barn", han har ju yngre syskon och syskonbarn. "Vet vad jag ger mig in på". Han vill "få erfarenhet och tjäna in nånting ... spara en del" och ska leta jobb efter sommaren också. "Jag vill få en inkomst".

Sedan berättar han att han också vill försöka studera utomlands, studera språk på "nån yrkesskola eller universitet, elektronik, datorer ... Hålla på med sånt". Han är mest intresserad av japanska och har "varit intresserad av landet länge". "Jag har några vänner där, men det var kulturen i landet som intresserade mig först. Och språket. Kan några ord redan. Kan söka stipendier." Han föreställer sig att han skulle kunna bo ett tag i Japan, "sen kommer jag säkert nån gång i min tid bo i Söderhamn".

Han beskriver Omstart som ett sammanhang där han känner sig trygg och kan utvecklas, mår bra och får en grund för att kunna komma vidare; alltså ett salutogent sammanhang. Här kan han hitta rätt i livet. Nu kan han se vad som fungerar för honom, hur han kan lära sig matten. Han ser att han borde ha fått mer hjälp och stöd i skolan och menar att skolan kunde "ta hand om situationerna bättre". "Se till att barn får en bra start. Alla ska få vänner."

"Då känner jag mig stark, då jag jobbar, alla frågar mig"

Kvinna, 51 år. Flykting från ett land i mellanöstern, har bott i Sverige i fem år. Har tre vuxna barn, "mina barn är ungdomar", och ett barnbarn. Bor tillsammans med sin man och yngsta barnet i en lägenhet i Söderhamn. Har ingen högre utbildning eller yrkesutbildning, har varit hemmafru i hemlandet. Går på Redo, kombinerat med SFI. Alla i familjen har permanent uppehållstillstånd och svenskt medborgarskap. De äldsta barnen är gifta, har bildat familj, utbildat sig och arbetar. "Pratar jättebra svenska". Mannen går också på SFI, "gjorde utbildning som målare på Resurscentrum", men är sjuk, har ett diskbråck som ska opereras.

Intervjun kretsar kring hennes oro för att hon snart, om några veckor, måste sluta på Redo fast hon inte alls vill det, och bekymmer över att behöva fortsätta lära sig svenska på SFI, som hon vantrivs med och tycker fungerar dåligt för henne. Hon återkommer till problemen flera gånger under intervjun. Efter att ha berättat vem hon är, presenterat sig och sin familj, får hon frågan vad hon tycker om Redo:

Träffas mycket, mycket här. Jag jobbar här två år och halv [?] månader, som kafébiträde. Sen ska sluta tredje april, sluta här, tyvärr ...

Det är ganska snart?

Ja, ganska snart [suckar]. Ledsen för att ska sluta här. Jag träffar mycket med personal, och de mycket snäll, hjälpa alla eleverna. Sen gå till SFI och studera. SFI för mig mycket, mycket tråkig. Vet inte varför. När jag kommer till Redo, jag prata

svenska bra och snabbt, på SFI bara skriv grammatik, utan kontakt med personal. ... Jag vill lära svenska snabbt, SFI lära svenska sakta, sakta, sakta, sakta. Och jag mycket kämpa, studera. Och när jag gjorde förra test inte godkänd, inte godkänd, inte godkänd. Det är mycket tråkigt för mig och blir ledsen och arg. Vad ska jag gjorde? Bara mer, mer, mer. Jag kan inte. Måste koncentrera. Och så jag har problem, mitt livet ...

Hon förklarar att hon har svårt att koncentrera sig för att hon har delar av sin familj i hemlandet, sin mamma, syster och bror. En naturkatastrof i hemlandet påverkade också deras liv. Mamman är 75 år, det var sex år sedan hon träffade henne senast. Hon säger att hon vill träffa henne innan hon dör.

Senare i intervjun återkommer hon till sina svårigheter med att kunna koncentrera sig på SFI, med en delvis annan förklaring:

Kanske för att när jag blir gammal finns här [i huvudet] mycket problem. Jag kan inte tänka bara studera. Jag har också mitt andra livet, finns andra saker att göra, inte bara studera. Kanske min man eller min dotter är sjuk – nej, du måste studera. Den mycket svårt. Först min familj för mig – sen studera. SFI vill bara först du studera, inte problem min man... Skillnad Sverige och andra land, familj kommer först. Måste det.

Hon förtydligar att problemet inte är att hon inte vill studera:

Jag, jag vill studera. Inte, nej, nej, vill [inte] bara sitta i Sverige, låna pengar, och gå och träffas med kompisar, handla eller resa, eller... Nej, nej, jag vill inte den. När jag kommer till Sverige, säger varsågod [?]. Jag måste studera.

Under en stor del av intervjun jämför hon livet i Sverige med livet i hemlandet, uttrycker både en saknad, förlust och sorg över att ha behövt fly från hemlandet, och en tacksamhet för att ha fått ett nytt land att leva i, utan krig: "Vi kommer till Sverige för att leva, jag vill leva trygg, säkert. Vill inte problem". Hon menar att kriget förstörde allt: "Min hus ta bort, min man inte jobb, mina barnen inte studera". Hon berättar att hennes äldsta son "alltid saknar [hemlandet]". "Alla saknar livet i [hemlandet], när växa upp där". "Före krig, [hemlandet] mycket bra, fanns en framtid i [hemlandet]. Nu, efter krig, nej, finns inte".

På frågan om hon tycker att hon har det bra i Sverige svarar hon:

... finns saker bra, saker inte bra. Till exempel livet här inte social, inte social samma i mitt land. Mitt land kan sitta med grannar, alltid träffas. Finns livet. Här finns framtid, jobbar. Den bra. Naturen också bra. Bara lite här tråkig. Också människor inte social, bara sitta med [sig] själv. Ibland kommer depression. Vad ska gjorde, vad ska tänka framtid? Alla som kommer till Europa byter, sitter ensam. Ibland känner jag mycket glädje, ibland känner jag depression, gråter, inte skratta, inte bara... [suckar]. Finns inte den, rör livet. Finns livet i arabiska länder. De tycker om laga mat. Träffas.

Något av det hon saknar och behöver i sitt nya hemland får hon i sitt arbete på Redo, just i det att "träffas mycket", i det sociala sammanhang Redo erbjuder. Där känner hon sig hemma och kan då också lära sig språket på ett bättre, mindre "svenskt" sätt. Hon betonar att personalen på Redo ger henne den tid hon behöver, till skillnad från SFI; "finns inte tid i SFI, finns mycket människor i SFI, lärare kan inte hjälpa":

Här, när jag har problem eller inte bra, jag pratar med Anneli eller [namn, hör inte]. "Ursäkta, jag vill sitta med dig och prata". "Okej, varsågod att prata". Vill bara prata svenska. Här personal hjälper, hjälper alla. Varje dag när jag fixar kaffe kommer personal till mig, prata med mig, med varandra.

Hon upprepar att hon inte vill sluta på Redo och är bekymrad över vad som kommer att hända sedan:

Jag alltid tänker mycket svårt för mig när jag slutar. Jag älskar mycket Redo, och jag älskar mycket människor och [arbete som] kafébiträde. [Namn] säger, [hennes namn], du kanske blir chef [skrattar]. När kommer personal, jag hjälper henne. Då jag känner mig stark, då jag jobbar, alla frågar mig.

Redo framstår också som en fredad plats: "Jag jobbar varje dag med svenskar, finns inte rasism. Finns inte, alla samma sak. Finns arabiska, somaliska, tigrinja. Min kompis från Tjetjenien. Finns alla länder här".

När hon får frågan varför hon måste sluta på Redo svarar hon uppgivet att det är inte hon som bestämmer och att hon inte vet vad som är orsaken.

Vet inte, a-kassa säger mig, när jag börjar här, ett år, plus månader, extratjänst. Sen sluta extratjänst. Sen börja ett år nystartjobb. Sen kanske Arbetsförmedlingen bestämmer jag kan inte fortsätta här. Eller kanske när regering kommer, finns andra beslut. Vet inte.

Hon ser inte hur hon kan komma vidare efter Redo, utan tvärtom att hon kommer att bli tvingad att sitta hemma: "A-kassa kanske bestämmer fortsätta studera SFI, eller sitta hemma ... SFI söker mig, för att, [säger sitt namn], förra test du inte godkänd, du kan inte fortsätta, du måste sitta hemma".

Ändå har hon en klar bild av hur hon skulle vilja komma vidare, genom att utbilda sig till ett gångbart yrke: "När slut, efter kurs D, jag tänker studera gästs-service, för att jag är mycket duktig att städa, laga mat, baka. Sen kanske jobba på hotell."

Hon förmedlar en uppgivenhet och förtvivlan över att behöva sluta på Redo, i så fall förlorar hon sin känsla av sammanhang och hemmahörande, som hon också upplever som meningsfullt och uppskattat. Vilsenhet, maktlöshet. En situation hon inte kan hantera.

Identifierade hinder och möjliga vägar till egen försörjning

Vi menar att en viktig poäng med intervjuerna är att det har varit öppna, sonderande samtal, där vi i mötet tillsammans kan ringa in och identifiera det som är centralt för att kunna förstå personens utanförskap. Vi kan se varför personen befinner sig där och vad som behövs för hon eller han ska kunna komma vidare till egen försörjning. På så vis erbjuder samtalet ett tillfälle för reflektion och fördjupad förståelse. Hon eller han blir sedd och lyssnad på. Vilket flera också bekräftar i intervjun och säger att de uppskattar. Naturligtvis är en del personer mindre öppna och mer förtegn om sig själva. Vår erfarenhet av dessa och liknande intervjuer vi gjort förut är ändå att de flesta uppskattar just detta att få samtala och berätta om sig själva och sin situation.

Vad vi tillsammans kan ringa in som viktiga delar i förståelsen för vad som hindrar personen och kan vara en möjlig väg till egen försörjning kan sammanfattas i ett antal punkter som återkommer i varje intervju. Dessa punkter utgår då från personernas egna upplevelser och perspektiv:

- *Det som har stjälpt personen.* Det vill säga det som har förorsakat utanförskapet, försatt personen i en situation utan egen försörjning, där hon eller han är beroende av samhällets stöd och hjälp.
- *Vad samhället kunde och borde ha gjort.* Det vill säga hjälp och stöd personen inte har fått och som hade kunnat förhindra att hon eller han hamnade i utanförskapet eller åtminstone hade kunnat hantera sina motgångar eller problem på ett bättre sätt. Det är också hjälp personen borde ha fått, vilket alltså visar vad samhället eller kommunen bör och kan göra bättre.
- *Identifierade hinder för att komma vidare.* Det vill säga det personen själv ser som hindrande för henne eller honom i nuläget, som personen inte själv kan råda över och behöver hjälp med att hantera. Hindren kan också stjälpa personen igen om hon eller han inte klarar av att hantera dem.
- *Det som har hjälpt personen.* Det vill säga den hjälp personen själv kan se och identifiera som betydelsefull, som faktiskt har hjälpt henne eller honom att hantera både det som stjälpt henne/honom och kan ta henne/honom

vidare i livet, på ett uppbyggligt, salutogent sätt. Det är också det samhället har gjort eller gör rätt och bör fortsätta göra.

- *Den möjliga vägen till egen försörjning.* Det vill säga den väg personen själv ser som möjlig för henne eller honom och som också är möjlig i meningen realistisk. Det betyder att vägen är grundad i personens egna insikter och lärdomar, ofta då i det hon eller han har erfarenhet av och ett personligt intresse för.

Den första punkten ger oss en grundläggande förståelse för varför personen ifråga befinner sig i utanförskapet. De andra punkterna ger oss nycklar till uppfyllandet av undersökningens syfte: att kommunen ska bli bättre på att få fler i egen försörjning. Vi ska därför fördjupa oss i varje punkt, ge fördjupade, konkreta exempel från intervjuerna, där det blir relativt tydligt uttalat vad som stälpt respektive hjälpt personen. Meningen är att det sammantaget ska ge en så bred och mångfacetterad bild som möjligt. Vi ska också försöka se vad intervjuerna har gemensamt. Framför allt ska vi höra fler röster.

Det som har stälpt

I de fem personernas berättelser har vi sett exempel på missbruk, traumatiska händelser (övergrepp och våld i nära relation), utbrändhet, mobbing och brist på fungerande lärande, språkkrav och problem med att fullfölja SFI. Det är orsaker personen själv ser och inte har kunnat hantera, och därför behöver hjälp med på ett eller annat sätt. Personerna lägger en stor del av skulden på sig själva, identifierar sina brister och tillkortakommanden, nämner sina diagnoser, sjukdomar eller svårigheter med att lära sig matte eller svenska. Vilket är vanligt. Men det står ändå klart att de har rätt till hjälp med sina brister eller "svagheter", att det inte är det som är orsaken. I grunden finns för individen ohanterliga problem som hon varken kan eller bör hantera själv, sådant hon eller han har kämpat med, men också behöver samhällets hjälp med för att kunna hantera och övervinna.

Det som har stälpt kan också vara en sådan sak som en misslyckad operation. Exempelvis berättar en medelålders man att han råkade ut för en olycka i arbetet, "... jag skulle upp på en järnvägsvagn, halkade så att foten vreds om. Allt gick sönder. Gick fyra månader innan de trodde på mig". Första operationen misslyckades totalt. Han blev felopererad och hade ont länge innan han fick en ny operation. "Två och ett halvt år fick jag jobba innan de trodde mig ... var dit sex gånger å tjata, att det gör ont". Idag är det osäkert om han blir återställd, han vet inte det än; "jag måste försöka jobba mig tillbaka". "Sen är väl frågan om jag klarar heltid igen. Känns som om det skulle vara bättre att jobba mindre, eftersom vissa dagar har jag jätteont".

De med missbruk beskriver underliggande problem med diagnoser, mobbing och våld i hemmet. En kvinna som är 29 år berättar att hon har varit mobbad i skolan och hoppade av gymnasiet, "klarade inte den takten av plugg". Hon fick en ADHD-diagnos senare, som vuxen.

Jag började väl självmedicinera för de besvären jag hade helt enkelt, med psykisk ohälsa å depression. Sen vart det till ett missbruk ... var sexton, sjutton år ... det gick överstyr ... jag skuldsatte mig i missbruk [sms-lån].

En man, 62 år, berättar att hans pappa misshandlade mamman, "hemskt att se". Han blev mobbad i mellan- och högstadiet ("vart väldigt mycket mobbad i skolan, det vart jag"). Senare i livet har han ställt diagnosen ADHD på sig själv.

Jag är före detta missbrukare, sen jag var tio, elva år. Alkohol till att börja med, det fanns tillgängligt. Sen har vi väl lite i generna ... Har fyra bröder, alla är likadan. Det är bara jag som lever ... Pappa var alkoholist han också. ... Det fanns hemma, det var lätt att komma åt'et. Sen, mina bröder börja ju före en annan. Då såg jag ju dom då, de var ju en form av förebild, så att ... Äldre bröder hade hasch. Det var inkörspporten. Nyfiken, dum som man var. ... Det bar iväg med droger i sjuan-åttan. Var redan alkoholiserad vid sexton ... Mycket frånvaro på högstadiet, mycket skolkande. Har i stort sett inga betyg i åttan och halva nian.

Något som är gemensamt för de unga hemmasittarna är diagnoser de inte har fått hjälp med. En pojke som är 17 år säger att han "har dåliga betyg, dålig mental hälsa". Han säger att han har diagnosen ADHD, har fått medicin men slutat ta den. Han berättar att det har varit "krångligt sen sjuan åttan nian, tror jag. Mycket stress, jag visste inte riktigt vad jag skulle göra." En bit in i intervjun framkommer det att han inte får bo hos sina föräldrar på grund av deras missbruk, "mamma och pappa tog ett återfall ... men jag vill bo hemma". Hans lillasyster bor i ett jourhem. Han tycker att socialtjänsten gör fel som inte tillåter honom att vara med föräldrarna:

Vet inte riktigt vad soc håller på med. Nu får de [föräldrarna] inte prata med min treåriga syster ... de får inte ha kontakt alls. Och så försöker de få planerade samtal, planerat umgänge med mig, fast jag säger nej till det. Jag tycker inte om det. Jag vill kunna gå som jag själv vill.

Han berättar att han har försökt få hjälp av en terapeut, men inte fått det. "Har varit brist på stöd, har försökt få terapi många gånger, men det blir aldrig riktigt bra".

En annan gång var jag på väg att få en terapeut på BUP, och så skulle de ringa tillbaka. Och så gick det en dag, två dagar, tre dagar ... och sen ringde de aldrig tillbaka. Blev besviken.

En kvinna, 20 år, berättar att hon alltid "haft svårt i skolan", och fått diagnoser:

I sexan fick jag dyslexidiagnos och i tvåan i gymnasiet fick jag ADD-diagnos ... Det hade ju varit till mer hjälp om jag hade fått det tidigare, för jag fick ju mer hjälp sen vi fick reda på det. Och så får de mer förståelse. Jag fick ingen hjälp före sexan, jag tror ingen förstod att jag behövde mer. Jag var inte som alla andra, jag hängde inte med i deras takt och lärde mig inte lika fort som dom. Så jag hamnade efter.

En pojke som är 17 år berättar att han inte fick någon specialhjälp eller extrahjälp som han redan hade fått i skolan för ADHD och ätstörningar när han bytte till en annan skola i kommunen. Skolans rektor sa då att "de inte hade några resurser för mig, de tänkte inte hjälpa mig". Han säger att han inte heller fick hjälp med sin dator som inte fungerade under pandemin. "Det var då jag tröttnade ... De lyssnade inte på mig. Vad ska jag göra då liksom?"

De som går på SFI och Redo har alla det gemensamt att de kämpar med språket och/eller med att få ett jobb. Flera av dem berättar också om hur en lång väntan på besked från Migrationsverket har blivit ett hinder. Exempelvis beskriver en kvinna från ett afrikanskt land det som "sju år bara sitta hemma. Inte skolan, inte jobb, inte chans". Många beskriver också upplevelser av maktlöshet, av att vara föremål för beslut de inte förstår eller tycker är felaktiga, och en uppgivenhet inför myndigheters beslut, som de inte kan påverka men som får negativa, ohanterbara konsekvenser. Flera känner sig också stressade av problemen med att lära sig språket, få jobb och samtidigt ha en dålig ekonomi. Ibland skymtar traumatiska upplevelser. En kvinna från ett land i mellanöstern säger till exempel "här i Sverige mycket bra, säkerhet. Den bra. Jag sova. Inte som mitt land, krig. Jag vakna. Inte vatten, inte el, [finns] inte mat [för] mina barn".

En man som är 40 år och kommer från ett afrikanskt land berättar att han har svårt att få ett jobb och beskriver en påfrestande situation med dålig ekonomi och dåligt mående på grund av att han inte får något jobb. "När man jobbar, hjärnan också bra". Han och hans familj har varit i Sverige sedan 2017. Hans fru har ingen inkomst. Paret har flera barn. Han måste också ha ett jobb för att få förlängt uppehållstillstånd och är orolig för att bli tvungen att återvända till hemlandet. Dessutom är uppgifterna i hans ID-kort felaktiga: "Jag är jätteorolig, har jättestress, för Migrationsverket har bytt land, har skrivit på ID-kort [annat afrikanskt land]". Han berättar att han förut haft jobb bland annat på en restaurang i Stockholm, men att han inte kunde fortsätta där eftersom han inte fick tag i en lägenhet.

Jag söker jobb, men svårt hitta jobb i Söderhamn. Utan jobb jättesvårt, man sitter... Jag har barn, barnen tittar på mig, om jag sitter och väntar ... jag söker allt jobb. Jag har inga problem, för att jag jobbade i [hemlandet], från mitt hela liv, jag jobbade. Olika jobb. Därför kan jag inte bara säga den eller den, utan många jobb. ... Jag söker

jobb alltid, jag har CV, har jobbat på restaurang, i affär. Söker jobb i Söderhamn, Gävle, Bollnäs. ... Om jag inte hittar jobb, jag har ingenting.

En kvinna från ett östeuropeiskt land berättar att hon varit i Sverige i elva år och fått vänta länge på besked från Migrationsverket. "Jag kan inte studera SFI eftersom jag åtta år vänta på uppehållstillstånd". Hon är ensamstående med fyra barn och berättar att hon och hennes barn har varit tvungna att flytta flera gånger, "i Sverige de byta kanske fem, sex gånger skola". Både hon och barnen mår dåligt av det: "Barn vill inte flytta, barn har stress", "jag har också stress ... jag har mycket stress, en gång jag kunde inte andas. Gick till doktor, fick medicin". Hon känner sig också stressad av kravet att få ett fast jobb för att beviljas ett permanent uppehållstillstånd. Hon vill utbilda sig och få ett jobb så fort som möjligt, men har inte blivit godkänd i att skriva svenska. Hon säger att hon inte heller har fått den hjälp hon borde ha fått i annan kommun, bland annat med stöd hennes dotter behöver i skolan.

Jag tänker, invandrare behöver hjälp ... Jag kan inte prata svenska, jag förstår inte system, svenska. Vad ska jag göra? Min kompis hjälper mig, min handläggare hjälper mig inte.

En man och hans fru som båda kommer från ett afrikanskt land är förtvivlade över att mannen inte får jobb hur han än anstränger sig. Paret har två barn och har bott i Sverige i fem år. Kvinnan arbetar som vikarie i hemtjänsten. Mannen har haft praktik på Länsstyrelsen, på ett tryckeri och på Redo. Han har också jobbat i flera år som volontär i kyrkan, eftersom han är utbildad till och har arbetat som pastor i sitt hemland. Han förstår inte varför han inte kan få en anställning i kyrkan:

Även om Arbetsförmedlingen säger att vi betalar din lön och frågar om plats så säger de nej. Varför? Varför? Jag tänker mycket. Är det rasism? Är det korruption? Det finns ingen anledning. Ingen förklarar varför ... Jag har frågat skolan och äldreboende, men nej, tyvärr, tyvärr, tyvärr. Varför? Många svenskar är ensamma. Jag är bra med andliga saker, bra hjälpa människor. Jag har jobbat hela mitt liv med människor.

Hans arbetslöshet riskerar att stjälpa hela familjen. De är beroende av hennes inkomst, som vikarie i hemtjänsten. Hon säger att "det blir ingen balans när bara en jobbar":

Jag bara jobbar, fortare, lägenheten, hyra, el... barnen, allt. Allt kostar pengar. En i taget får ta körkort. En kille har klarat körkort, men dyrt med körkort. Inte bra jobba så mycket, inte bra för hälsan. Den här tiden är lite hårt. Men nu måste jag klara.

Vad samhället kunde och borde ha gjort

Vi har sett flera återkommande exempel på brist på hjälp med diagnoser och psykisk ohälsa samt med att få någon form av anpassat lärande. Det gäller framför allt BUP och öppen psyk men även socialtjänsten, där de intervjuade har försökt få hjälp men inte fått det har behövt, och det gäller både grundskolan, gymnasiet och SFI, som ibland har fungerat, ibland inte.

I intervjuerna med dem med bakgrund som missbrukare blir det tydligt att samhället både kunde och borde ha ingripit tidigare, förhindrat mobbingen i skolan, erbjudit stöd och hjälp med att hantera traumatiska händelser, diagnoser (ADHD) och psykisk ohälsa. Kvinnan som berättade att hon började "självmedicinera" när hon gick i skolan borde ha fått extra stöd för att klara "takten av plugg" och en tidigare ADHD-diagnos så att skolan hade kunnat anpassa undervisningen. Som hon säger, "det fanns inga diagnoser då ... [jag hade] svårt med koncentration, [att] få rätt hjälp, å bli förstådd". Enligt den äldre mannen gjorde skolan "inte ett skit" för att förhindra mobbingen. Han fick inte heller någon hjälp när han kom till skolan påverkad:

Fick inte nån hjälp, ingen som bry... till och med kom till skolan berusad, gick å satte sig längst bak i klassrummet. Ingen lärare som brydde sig om det ... Var likadant med mina bröder.

En liknande berättelse ges av en 59-årig man som också har haft ett livslångt missbruk. Han berättar om ett trauma, pappan "misshandlade ju morsan å förgrep sig sexuellt på mig". Han har också funnit sin mamma i en pöl av blod, när hon hade gjort ett självmordsförsök.

Jag försökte vända mig till öppen psyk, när jag hade som värst med depressioner ... plus panikångest å så där, men jag fick ingen hjälp på grund av att jag jobbade.

Det låter jättekonstigt, ska man inte få hjälp då?

Ja, nä, för att kunde man jobba då var man inte så dålig. ... Jag var för frisk för att få KBT, så då skulle jag få betala det själv. Han [läkaren] erbjöd mig antidepressiva mediciner, men det hade jag prövat förr. Jag blev bara dimmig i huvudet utav dom. Jag känner ingen depression men ingen glädje heller, allting blir bara som ett grått ludd. ...

Senare i intervjun återkommer frågan varför han inte fått någon hjälp med att hantera det som hände under barndomen:

Självmordsbrevet, du var 17 då, borde ha varit en varningsklocka för alla runt omkring?

O ja. Precis.

Fick ni något stöd?

Nä. Blev inte erbjudna heller.

[Suckar] Det är jättekonstigt.

Det enda som hände var att överläkaren från, tror det var Bollnäs, ringde mig, å sa att morsan ville komma hem, redan dagen efter hon hade skurit sig. Å då hade jag prata med morsan å jag sa ja, det kan hon visst, för hon hade lovat mig att inte göra om det, för när morsan lovar något... Så han skickade hem henne, hon fick inget... I dagens läge hade man säkert fått nån uppföljning från socialtjänsten eller nånting.

De dumpar hela problematiken i ditt knä?

Ja.

En kvinna som är 55 år, långtidsarbetslös och sjukskriven 25 % för psykisk ohälsa, berättar att två av hennes barn har diagnoserna asperger respektive ADHD men inte fått den hjälp de skulle ha behövt under tiden i skolan:

Jag såg att de inte fick någon hjälp, gick man på BUP fick de vänta. De kunde inte säga till föräldrar "gör si, gör så". "Vi kan inte säga något förrän diagnosen är klar", sa dom. Jag ringde runt överallt när min son skulle ta livet av sig å såna grejer. "Stå breve", sa dom. Då började jag ta egna initiativ å läsa om det. Han gick inte till skolan på hela gymnasiet. Var helt instängd. Ingen fick komma innanför dörrarna hos oss. Det var bara han och jag.

Hon berättar att det sedan vände för sonen när han blev inlagd "på tian i Hudik" och fick kontakt med en av skötarna där. Hon menar att hon och barnen också borde ha fått ekonomiskt stöd och rådgivning när hon hade egen firma och gick i konkurs: "Då hade vi inte några pengar, hade ingen mat på en och en halv månad. Fick ingen hjälp från socialen. Fick sex hundra kronor i rekvisition, det var den hjälpen vi fick det".

De unga hemmasittarna ser idag att de borde ha fått extra stöd i skolan och säger att de har behövt samtal med en kurator eller psykolog. Pojken som berättade att han inte längre fick hjälp när han bytte skola säger att han "hade behövt respekt från lärarna. Lite extrahjälp. Ibland kan den där lilla extrahjälpen hjälpa mycket". Pojken med missbrukande föräldrar borde ha blivit erbjuden den hjälp och det stöd han både ville ha och har behövt i en svår situation och för sin ADHD. På frågan "vad behöver barn?" svarar han: "Stöd. Mentalt stöd, folk som de kan prata med och vara sig själv med". Han behöver också hjälp med att hantera sin oro för föräldrarna:

För någon dag sedan ringde pappa mig och var jätteledsen, bara grät. Och det var ju jättejobbigt för mig att höra. Det var för att soc har sagt nej. De får inga bilder eller nånting. Jag vill ju vara där för mamma och pappa i alla fall, det är ju mig de kan prata med, de kan inte prata med [lillasystemens namn].

Förutom kortare väntetid hade flera av de utrikesfödda varit hjälpta av språkundervisning och aktiviteter under tiden i väntan på Migrationsverkets besked. De som inte kommer vidare från SFI kunde och borde ha fått tillgång till ett tillåtande sammanhang där de får prata svenska utan högt ställda språkkrav. Många skulle också ha varit hjälpta av underlättade kontakter med myndigheter, kommuner och vård eller omsorg. I intervjun med kvinnan från Östeuropa blir det tydligt vilken skillnad det kan göra:

Har ekonomisk handläggare, mycket duktig, mycket hjälper mig. Förstår vad jag ska göra. Hon säger till mig, du behöver inte göra något, jag hjälper dig. Sen hon gravid. Kommer andra kvinna, hon gör ingenting. Hjälper inte. Skriver du behöver göra själv. Ger inte hjälp. Jättekonstigt. Jag är mycket arg, varför, gör inte ditt jobb [suckar].

Intervjun med mannen som inte förstår varför han inte kan få jobb i kyrkan blir ett exempel på hur vi i intervjun kan få syn på en brist som borde vara möjlig att rätta till:

Där, noterar jag, finns det nånting som fattas, för att du ganska enkelt skulle kunna få ett jobb egentligen. Du skulle behöva ett skohorn in på arbetsmarknaden ... Du behöver någon som är personlig och hjälper. Om Arbetsförmedlingen fungerade så skulle de tala med kyrkan och dig, så att det blev klart.

Arbetsförmedlingen hjälper inte till att klargöra. Olika personer. Gör inget. De har inte koll. Jag har ingen särskild handledare. De frågar inget om min situation. De ringer mig, skriver mig, för deras egen skull. De bryr sig inte om mig ...

Det är en uppenbar brist som vi nu får syn på tillsammans, som jag kan föra tillbaka.

Identifierade hinder

Ett återkommande hinder som blir tydligt i flera intervjuer är att personerna upplever det som att de inte får tillräckligt med tid för att tillfriskna eller kunna hantera sina problem, utan i stället blir stressade av de krav som ställs på dem, som när kvinnan som blev sjukskriven för utmattning tvingas börja arbetsträna när hon inte var redo för det. Flera ser också ett hinder i att behöva arbeta heltid eller i en arbetsform som inte fungerar.

Några ser ett hinder i en arbetsmarknad där det är svårt att få jobb efter en viss ålder. Kvinnan som är 55 år menar att hon inte har fått jobb hon sökt just därför, "har redan fyllt 55, liksom..." Andra säger att det förekommer rasism och diskriminering på en del arbetsplatser som hindrar dem från att jobba där, exempelvis uppger en man från ett afrikanskt land att han inte kan arbeta på kommunens äldreboenden på grund av att det är vanligt med rasistiska tillmälen.

Mannen som blev felopererad ser liksom kvinnan som blev utmattad ett hinder i att inte kunna bromsa sig själv, och därmed ett behov av att få tid för att lära sig det: "Jag är nog lite för envis själv å vill jobba, men jag måste lära mig bromsa. Å det har jag väl börja gjort". Han säger att han har "sökt en massa jobb" men inte vill ta något som han kanske inte längre klarar av. Han är också osäker på om han kan arbeta heltid.

Kvinnan med bakgrund som missbrukare säger att hon kan hantera sitt missbruk idag, att hon har "den motivationen å insikten", men "behöver bygga upp stabilitet". "Boende och ekonomi är a och o". Därför vill hon fortsätta med det jobb hon har på Resurscentrum, "hellre att det går sakta å blir bra än att det ska stressas". Hon menar att hon i nuläget behöver den stabilitet det ger, trots att ekonomin är mycket knapp, med en pågående skuldsanering. "Just nu [har jag] bara fokus på att jobba, få en vardag, få igång ekonomin. Det är liksom nytt allting nu".

Även den äldre mannen säger att han inte längre missbrukar, att han har varit drogfri länge, och har en fungerande tillvaro med ett jobb på Resurscentrum, "på snickeriet". Men han har ingen gångbar utbildning och en nedsatt förmåga att arbeta:

Men det är det att jag kan inte jobba vart som helst i och med att jag är i för dåligt skick. Jag kan inte jobba fullt ut. Det är en omöjlighet för mig det. Min kropp är slut. Jag har ju problem med axlar, nacke, rygg, händer. Får kramper å skit i händerna, vet du, rätt vad det är ...

Han menar att bakgrunden som missbrukare också är ett hinder. "Jag får höra att jag är missbrukare, än idag. Stämpeln finns. Det kommer att sitta i hela mitt liv."

En man som är 55 år och långtidsarbetslös är nu på Redo och säger att han har problem med inre stress och trötthet som han börjar kunna hantera bland annat tack vare samtalsterapi. Han ser nu ett hinder i att han behöver läkarintyg för en anpassad anställning och inte kan jobba heltid: "Allt är stressrelaterat. Om det hade framgått i ett intyg hade jag kunnat tagit en annan form av anställning ... jag har också fått höra att jag kan få en annan anställningsform". Han menar att den anställning han har nu, introduktionsjobb, i sig är ett hinder. "Om man inte har jobb efter ett år är man tillbaka i samma situation", det vill säga arbetslös, utan a-kassa:

Målet ska inte vara a-kassa, men det här blir bara konstgjord andning. Man sätter kniven mot strupen, man måste få jobb. Men alla som är här har någon form av underliggande problem. Jag har mycket inre stress.

Han är också kritisk till verksamheten på Resurscentrum, där han har varit förut, eftersom den inte har tagit honom vidare på något sätt. "Mycket bara gå och drälla. Spyr på det".

Kvinnan som är 20 år och har berättat att hon fått sina diagnoser för sent ser bristen på individanpassad undervisning som ett hinder. Hon menar att mindre grupper vore bättre för henne:

Det ger läraren tid med var och en. Jag kopplade ifrån vid stora genomgångar, fick alltid fråga den som satt bredvid. Kunde inte fokusera på den som stod där framme. Råkade kolla ut genom fönstret, vara i min egen värld. Jag är dålig på att fråga om hjälp. Och vissa lärare fattar och kommer till mig och frågar hur det går. Och då kan jag säga att jag inte förstod.

Flera av de utrikesfödda identifierar vad som upplevs vara en alltför hög tröskel för att få jobb och alltför högt ställda språkkrav på SFI. De upplever det som att de bara får tillfälliga anställningar eller praktikplatser som inte leder vidare till jobb. Eller som en man uttrycker det, "en till praktik, nej, inte orkar mer". Många berättar att de har kämpat länge med att lära sig svenska utan att få godkänt, att det blir ett misslyckande som de får sämre självförtroende av. Flera av dem ber också om ursäkt för att de "inte pratar bra svenska" vid intervjun. En kvinna säger att hon "pratar som dagis, inte riktigt, inte grammatik". Några säger att de skäms för sin dåliga svenska. En man från ett afrikanskt land menar att många tjejer från hans hemland inte vågar prata svenska, "de är rädd att säger fel ... känner sig blyga".

Den dåliga ekonomin utgör också ett påtagligt hinder. Många varken vill eller kan ta ett lån. Flera säger att de inte har råd med det boende de behöver för sina barn eller för sitt jobb. Andra har inte råd att ta körkort, vilket skulle kunna ge dem en fast anställning. En ensamstående man säger att han klarar sig själv på den lön han får för jobbet på Redo, "men med familj, det är ingenting". Fattigdomen hindrar också en frånskild pappa att ha sina barn hemma hos sig, "... om jag har jobb, vi kan ha stort hus, mina barn kan komma ... Mina barn bor i mammas hus ... jag bor i liten lägenhet, på Tallvägen".

Kvinnan från Östeuropa tycker att hon borde få gå vidare till en yrkesutbildning trots att hon inte klarat språkproven på SFI:

Jag studera nu på SFI-kurs, vi har prov, kurs D, jag mycket träna, jag mycket skriva. Den svårt. Höra, läsa, godkänd. Skriva inte godkänd. Jag tänker när man börjar jobba man kan höra, börja prata. Du sitter SFI, okej, grammatik också bra, men nu jag vill börja studera som kockutbildning.

Det som har hjälpt

Vi har sett att många har blivit hjälpta av möjligheterna att få läsa upp sina betyg, studera i lugnare tempo, i en individanpassad skolform, eller genom att få arbeta i en passande anställningsform. För några har en fungerande behandling av missbruk eller ohälsa varit livsavgörande. Det är också tydligt att verksamheterna vid Resurscentrum, Redo och Omstart är en uppskattad och värdefull hjälp för många.

Kvinnan som lyckats sluta missbruka berättar att hon efter flera misslyckade försök har fått en behandling som fungerar:

Fick hjälp till slut via tolvstegsprogrammet, som jag hade varit väldigt skeptisk till ... jag har gjort några försök under de här åren. Jag gjorde det för min egen skull, inte för någon annans skull ... Då vart det helhjärtat, den här gången gick jag in i det själv. Då gick det vägen på ett helt annat vis ... Fick hjälp genom Sjövillan.

Hon är inställd på att fortsätta på tolvstegsprogrammet, "har eftervård, lite möten å så där". Hon säger att hon också har blivit stöttad i sin behandling av sina föräldrar och syskon.

Mannen som är 62 säger att han har haft förmågan att kunna sluta med sitt missbruk själv, när han väl bestämt sig för det, men också för att han har barn, en son som nu är vuxen: "Bestämde mig när jag satt på häktet, mycket på grund av pojken". "Slutade själv, hade tänkt på det länge. Kom till en punkt när det inte gick längre". Han berättar att han också gick på en behandling, Ventura, "sista fjorton dagarna jag satt inne". "Det blev en säkerhetslina". Sedan dess har han alltid styrketränat, gått och cyklat. Tagit hand om sig. Fått en stabilitet i tillvaron tack vare jobbet på Resurscentrum. "Har jobbat här till och från sen -94 ... Det fanns en form av anställning förr, vet du, för missbrukare – då fick jag börja på det".

Kvinnan som har berättat att hon är sjukskriven 25 % menar att sjukskrivningen har hjälpt henne, "det vart lugnare". "Det har inte behövt blivit nånting sen, nu är det liksom en sån nivå". Hon har fått diagnosen bipolär på grund av trauman från barndomen och går på KBT en gång i månaden. Hon säger att hon också är hjälpt av att hon kan få jobb inom sitt yrke, trots sin diagnos:

De jobb som det skulle vara problem med, de söker jag ju inte. Det skulle vara typ såna här stela företag eller kontor, då är de ofta lite så där... men som affär, restaurang, så där, det är en helt annan öppenhet på nå vis. Det är faktiskt så.

Ett exempel på hur Omstart har hjälpt unga hemmasittare ges av en av pojkarna som är 17 år:

De har fått in en rutin på dagarna. Du har ett schema, tisdag och torsdag har jag grupper, och det är lite enskilda träffar lite då och då. Och det var inget jag hade innan, så det var bra att få det. Vaknar tidigt. De har hjälpt mig skriva CV och få sommarjobb och allmänt förbättra min mentala hälsa. Att ha folk att prata med som förstår en ... Hade behövt nystart tidigare, en miljö där alla accepterar alla. Där man kan vara sig själv. Det är enkelt, för alla har problematik.

Han berättar att han också har fått bra hjälp förut i skolan: "... tidigare, innan, hjälpte min mentor mig jättemycket ... och min engelskalärare försökte också hjälpa mig ... men då jobbade jag inte, hade svårt att koncentrera mig".

Mannen som är sjukskriven för sin felopererade fot tycker att han får rätt hjälp på Redo:

Här får jag börja jobba försiktigt då, får sätta mig ner om jag behöver. Finns ju inge val ibland. Får jag ont får jag väl sjukskriva mig. .... Bär inge tungt. Där säger cheferna ifrån, de är jättebra så.

En ung man, 30 år, är långtidsarbetslös men har nu en anställning på Redo som har blivit en positiv vändpunkt. Han berättar att han har varit mobbad i skolan och haft problem med bland annat självskadebeteende. Nu får han hjälp av sin arbetsledare med att få prata med en kurator: "Det tycker jag har varit bra med det här stället, att de har förståelse". Han säger att han upplever det som att de som arbetar på Redo "har koll" och att han blir sedd i sin situation. "Jag är mer fokuserad, vill ta mig i kragen å ta vägen någonstans".

Samtliga utrikesfödda upplever att de lär sig svenska bättre och lättare på Redo, eftersom det är ett tillåtande sammanhang där det ges tid och de får prata "dålig svenska". En kvinna beskriver det som att "jag förstår dom, dom förstår mig. Jag pratar fel, jag vet, mycket, mycket fel, utan grammatik. Men de förstår mig". Många tycker att de får bättre självförtroende, "vågar prata", och uppskattar att de får jobba med sina yrken, som de har utbildning till eller erfarenhet av. En annan kvinna berättar: "... jag jobbar, syr maskin, syr kläder eller gardin ... jag och min man jobba tio år, syr. Mycket jag jobba. Kläder, barn... fabrik, stor".

Kvinnan från Östeuropa beskriver hur hon började våga prata svenska:

Jag trivs mycket bra på Redo. När jag började jobba i Stockholm, två år, jag törs inte prata svenska. Jag kan inte, jag tänker när jag börja prata, de skrattar. Här mycket bra, eftersom de adoptera [anpassar]. Det är bra, personal mycket bra.

En kvinna från mellanöstern som har varit i Sverige i fyra år upplever det som att alla på Redo är "samma familj, sitter tillsammans, alla vid samma bord". "Jag behöver hjälp, de hjälper mig. Bra hjälp. Exempel, jag kommer Sverige, inte förstår liv i Sverige. De hjälper".

Den möjliga vägen till egen försörjning

Kvinnan som har slutat missbruka berättar om sitt intresse för djur och natur. Hon trivs med att jobba i skogen, har också haft sådana jobb förut. Hon har ingen utbildning men kan tänka sig att så småningom ta det steget, "jag vill ha en yrkesutbildning där man blandar praktiskt och teori ...eller som lärling". Hon säger att hon vill jobba med "praktiska grejer". Men behöver först göra klart gymnasiet. Hon ser framför sig ett liv med egen familj, jobb och stabil ekonomi. Idag tycker hon att hon kan förstå sitt missbruk på ett mer insiktsfullt sätt; "det är inte egentligen alkoholen å drogen som är problemet, tror jag, utan man använder den för att dölja nåt annat, som det grundar sig i". Hon har kommit till en vändpunkt i livet där en önskvärd framtid verkar vara möjlig, för henne är det "som dag och natt". På frågan hur hon hanterar att vara kvar i samma stad som hon har missbrukat så länge i svarar hon att när hon upptäcker att hon klarar av att möta sin hemstad och de hon känner genom att vara öppen med vem hon är och med sitt missbruk, "då känner man sig stark faktiskt".

Den äldre mannen som även han har förmått sluta missbruka vill helst fortsätta där han är, på Resurscentrum, eftersom han tycker att han ändå bara har några år kvar till pensionen. Han anser också att han har ett meningsfullt jobb där:

Det jag håller på med nu - trä - har jag intresse för, snickerier. Är självlärd. Lärde av en finne, som var en suverän snickare. Gör grejer till dagis å skolor å sånt där, sen gör jag de här bänkborden som finns överallt i stan, som är lite kraftigare. Ska väl göra sjutton stycken bord nu å.

Han poängterar att det som gör att han klarar av jobbet är att det är anpassat: "Jag jobbar hela dagarna, men jag jobbar i min egen takt". Han säger att han kan tänka sig att jobba till exempel på Röda korset eller Söderhamns second hand, där det kanske går att få liknande arbetsförhållanden. "Men då lär jag få hjälp härifrån, för då får man ett bidrag, möjligtvis, för mig. Det är den enda möjligheten jag har idag att få ett jobb".

Flera beskriver att de upptäcker nya möjligheter och förhållningssätt under tiden på Redo. Exempelvis säger mannen som blev sjukskriven för den misslyckade operationen att han nu ska "bygga successivt, vara rädd om foten". Han oroar sig inte för att han ska bli arbetslös. Han har lastbilskort och tror att han kan fortsätta som lastbilschaufför. Han har gått olika utbildningar, också provat olika jobb. Nu ser han att sjukskrivningen kan vara en möjlighet att hitta en ny väg i livet. Han funderar på att byta yrke och flytta till sina barn och barnbarn. Kanske

börja arbeta med barn och unga, "jag har bra hand med ungdomar". "Jag håller på å funderar, nu säger de att kommunen söker mycket extra resurser".

En medelålders svensk kvinna på Redo har nystartjobb i ett år. Hon har tidigare gått arbetslös och på försörjningsstöd, timvikariat och haft ett tillfälligt jobb på Skogsstyrelsen, "nånting jag fick från Arbetsförmedlingen". Hon tycker hon hamnat rätt nu, har lektioner och har varit i köket. Även hon ser nya möjligheter: "Jag har blivit mer framåt, jag skulle till exempel aldrig stått å haft en lektion förut". Hon berättar att hon fått i uppgift att skriva ned saker hon är bra på och egenskaper hon är stolt över. "Har inte tänkt så förut, utan tänkt 'jag kan ingenting'." "Jag får erfarenhet att leda grupper, bara en sån grej kan jag ha nytta av i framtiden". Hon funderar på vilket yrke hon ska ha i framtiden, säger först att "det blir väl det gamla vanliga", "gå och städa eller nåt sånt där, det har jag ingenting emot". Tidigare i intervjun har hon berättat att hon helst skulle vilja jobba på en förskola, "men då måste jag studera och det är inte min starka sida". I slutet av intervjun svarar hon på en fråga om vad hon skulle behöva i nuläget att det är "inte utbildning, ifall inte till förskollärare. Men det kanske är det jag går här för, bygger upp självförtroende. Självkänsla".

För de utrikesfödda står det klart att vägen till egen försörjning förutsätter att de kan tillräckligt bra svenska. De betonar att de vill lära sig svenska och vill få jobb fortare än vad som nu är fallet. Ingen vill sitta hemma. De varken vill eller mår bra av det. De ser det tvärtom som en väg bort från egen försörjning. Många säger att de är beredda att ta vilket jobb som helst, vilket oftast är jobb inom vård och omsorg, inom hemtjänsten eller på äldreboenden, på hotell, i restauranger, kök eller butiker, som städare eller chaufför. De beskriver det som den enda vägen in i det svenska samhället, till att bli självförsörjande, respekterad och accepterad. Alla har också en klar bild av vilket deras framtida jobb kan vara. Det är oftast ett jobb de redan har erfarenhet av, vet att de kan göra bra, och skulle uppleva som meningsfullt och tillfredsställande.

För att de ska komma vidare på den vägen måste de fortsätta kämpa. "Jag kämpa, bara kämpa" är en återkommande beskrivning av hur deras vardag ser ut och av hur de föreställer sig den närmaste framtiden. Det de säger till oss är att de gör allt de kan, anstränger sig varje dag och är beredda att fortsätta göra det.

Vägen till egen försörjning omfattar också deras barns väg. Ansträngningarna är även ansträngningar för att barnen ska få en bra framtid i Sverige. De berättar ofta att det har gått bra för deras barn i skolan, att barnen har utbildat sig till ett bättre yrke än de själva har, eller studerar vid högskolor och universitet. En kvinna som är 52 år berättar till exempel "min dotter, hon studera på Örebro universitet, till öron- och näsaläkare ... andra dotter hon studera program till sjuksköterska". Själv går hon kurs C på SFI, säger att det är "mycket svår med svenska", och har jobb på Redo. "Sen kanske utbildning, städa eller personlig assistent". Hon har också haft de jobben förut, i Saudiarabien och Italien. Om sina tankar om vad hon kan utbilda sig till säger hon "mamma inte mycket studera, kanske barnen jättebra [skrattar]".

En man som är 40 år ser framför sig att han kommer att behöva ta flera steg på en trappa som till slut leder till det han drömmer om att kunna göra:

Om vilken utbildning jag kan få, hitta snabbt jobb. Exempel, finns städarejobb här, jag ska gå och få jobbet, och få utbildning samtidigt. Man kan få annan utbildning också, tänker som en trappa. Man kan inte härifrån direkt. Jag vill jobba. Sen framtid. Jag vill öppna restaurang själv, egna. Det behöver pengar. Jag behöver jobba, spara lite pengar. Sen kan låna lite till. Sen kan jag öppna restaurang.

Kvinnan från mellanöstern som berättade att hon varit i Sverige fyra år har man och tre barn, två flickor och en pojke. Barnen är åtta, sex och tre år. På frågan om hur hon ser på sin framtid i Sverige svarar hon:

Ja, jag hoppas, jag tänker, alla liv här. Jag inte tänker gå tillbaka landet [hemlandet]. Min barn här lära skriva, språk. Läser. Alla framtid här, inte vill tillbaka. Jag hoppas Migrationsverket inte prata åka tillbaka ...

Du vill jobba men måste ha utbildning först?

Ja, syr eller kanske kock. Hoppas. Jag bara tänker, klara SFI. Sen jag vill utbildning, jobba. Hoppas. Om inte utbildning, jag kan hjälpa min man, i [frisör]salong, eller, har en kvinna, makeup... Framtid, jag mycket tänker.

Hur tänker du om dina barns framtid?

Måste gå skolan, studera... Min dotter prata, jag vill bli läkare. Hoppas... Barn inga problem skriva, läsa eller prata. Prata samma svenska [som andra skolelever], inte samma [som] jag.

Hur kan kommunen bli bättre på att få fler i egen försörjning?

Generella insatser inom tre viktiga områden

Vi menar att intervjuerna visar att det finns tre större och viktiga områden där det behöver göras betydligt mer, där kommunen kan göra mer och där rätt sorts insatser eller förändringar skulle kunna ge stora, positiva effekter, både för personerna, för att förebygga att fler försätts i utanförskap och för kommunen i stort. Rätt sorts insatser inom dessa områden skulle sannolikt leda att fler kommer vidare till utbildning och egen försörjning, och bör därför prioriteras:

- Kommunens grundskolor och gymnasium – framför allt tidiga och resoluta insatser mot mobbing och ett mer individanpassat lärande.
- SFI och jobb för utrikesfödda – framför allt större möjligheter att inte behöva klara språkproven på SFI utan i stället få lära sig svenska på “tillåtande” arbetsplatser.
- Problemen med drogförsäljning och missbruk – framför allt förebyggande arbete som involverar hela samhället, är tillräckligt kraftfullt och långsiktigt.

Många av intervjuerna har handlat om livslånga problem som börjat i skolan. Här sticker problemen med mobbing ut, både som vanligast och med stora negativa konsekvenser, såsom problem med lärande, dåligt mående och dåligt självförtroende. Det som också har framkommit i flera intervjuer är bristen på individanpassat lärande och överhuvudtaget brister ifråga om att tidigt se och göra insatser för skolelever som antingen har svårt att “hänga med” i undervisningen, mår psykiskt dåligt eller far illa på grund av problem i familjen med till exempel våld eller missbruk. Det är påfallande vanligt att elever med diagnoser som dyslexi och ADHD inte får den hjälp och det stöd de behöver. Det personerna har berättat om sina “skolmisslyckanden” och/eller om det skolan inte lyckats göra för dem visar tydligt att ju tidigare och mer anpassade insatser skolan hade gjort desto större hade vinsten blivit. Det hade ökat chansen att personen ifråga aldrig ens hade hamnat i ett utanförskap. Intervjuerna ger oss konkreta exempel på just det; personerna kan se och identifiera vad som hade hjälpt dem bäst och gjort störst

skillnad. Det är då egentligen endast sådant som eleven faktiskt har rätt till, exempel på tillfällen under skolgången där skolan har svikit dem och inte räckt till, trots är det tydligt att det oftast rör sig om relativt enkla och självklara saker – att bli sedd, att få undervisning i mindre grupper eller en mattelärare som erbjuder "fredagsprov".

SFI är på ett liknande sätt ett område där det blir mycket tydligt att skolformen inte är anpassad så att den tar de intervjuade personerna vidare, utan tvärtom blir ett oöverstigligt hinder. Samtidigt står det klart att det faktiskt finns fungerande sätt för dem att lära sig svenska, exempelvis på Redo, i ett "tillåtande" sammanhang. Vi vill också poängtera att intervjuerna i sig visar att de talar tillräckligt bra svenska. För oss framstår det som ganska märkligt att de hindras av att inte kunna tala tillräckligt bra svenska när de faktiskt gör just det, både i intervjun och på sin nuvarande arbetsplats. Här skulle alltså en ganska liten och enkel förändring av de formella språkraven kunna göra stor skillnad.

Problemen med missbruk och drogförsäljning är inte bara en fråga för dem som har missbrukat eller missbrukar, det är också något som oroar många av de intervjuade. Som föräldrar eller som kommuninvånare är de bekymrade över den nuvarande situationen i Söderhamn, med, vad de kan se, lättillgängliga droger, unga som börjar missbruka när de går i skolan, och en otrygg stad. Här återkommer också frågan om skolans betydelse, det vill säga möjligheten att tidigt, bland elever i mellan- och högstadiet, fånga upp de som riskerar att dras in i sådana sammanhang. Mer generellt sett handlar det om att motverka social utsatthet, segregation och fattigdom. Det är också här ett väl fungerande förebyggande arbete skulle ge de i flera avseenden största vinsterna för både individen och samhället.

För att kommunen ska kunna göra större och bättre insatser inom dessa tre områden behövs ett brett engagemang och en väl fungerande samverkan mellan många berörda parter, alltifrån skolan, socialtjänsten, BUP, Arbetsförmedlingen och lokalpolisen till kommunens företag, föreningar, kyrkor och företrädare för vanliga medborgare. För att kunna bedriva ett tillräckligt kraftfullt och långsiktigt arbete behövs också politiska överenskommelser över parti- och blockgränser.

Att undvika krockar mellan individens väg och samhällets anvisade väg

När det gäller frågan om hur samhällets insatser uppfattas av individen har vi fått berättelser som säger oss att det kommunen eller samhället gör många gånger inte är det som är bäst för individen utan tvärtom i flera fall faktiskt utgör ett hinder. Flera av de intervjuade berättar om hur beslut och åtgärder har inneburit påtagliga försämringar för henne eller honom, för personens mående och hindrat personens tillfrisknande. Och därmed inte heller tagit henne eller honom vidare till egen försörjning. I dessa fall kan kommunen göra det bättre, till gagn för både

individens och kommunen. Vi har också sett ett flertal exempel där kommunen borde ha gjort något mer och annat än vad som faktiskt är fallet.

Exemplen tyder på ett stort behov av att undvika dessa krockar mellan vad som är individens möjliga väg och samhällets anvisade väg. För att bli bättre på det behövs att de som arbetar professionellt med personerna i socialtjänsten, skolan, arbetsförmedlingen eller barn- och ungdomspsykiatri ser personerna, lyssnar på dem och får en djupare förståelse för individen och dennes perspektiv. Kort sagt en personlig kontakt som bygger ett förtroende och en tillit.

Salutogena färdplaner

Vi sammanfattar resultatet från intervjuundersökningen som att det går att göra något för var och en av de intervjuade som skulle vara betydelsefullt och göra en skillnad till det bättre – så att hon eller han verkligen kan komma vidare på vägen till egen försörjning. Vi ser det som ett positivt resultat och en uppmaning att börja göra något mer än vanligt. Detta "något" är ingen omöjlighet, vad vi kan se är det tvärtom en realistisk väg som personerna ser framför sig. Att vägen är möjlig betyder att den börjar där personen är; mitt i det liv hon eller han har berättat om, och där vi kan möta henne eller honom. Först då blir det en väg personen verkligen kan och vill gå.

Vårt förslag är därför att det görs salutogena färdplaner för personer utan egen försörjning. Det är färdplaner som utgår från det öppna, sonderande samtalet med personen, där hon/han identifierar vad som hindrar henne/honom och hur vägen till egen försörjning ser ut. Planen utgår från där personen är här och nu. Den bygger på det salutogena perspektivets ansats att vägen leder till målet att personen stärks, mår bättre och blir förmögen att kunna ta hand om sig själv, så att hon eller han kan förverkliga sin inneboende potential och "växa".

Den salutogena färdplanen blir en gemensam överenskommelse mellan individen och de som har rätten att fatta beslut som rör individens liv. Den kan också ses som ett bevis på att vi – kommunen eller samhället – tror på personen ifråga. Det blir då ett konkret och handfast sätt att undvika krocken mellan individ och struktur så att det som är bäst för individen också är det som är bäst för kommunen.

Utanförskapets röster.

Upplevda hinder och möjliga vägar till egen försörjning

Inom ramen för Söderhamns kommuns jämlikhetsutredning har vi på FoU Hälsingland fått uppdraget att intervjua personer utan egen försörjning. Syftet med intervjuerna är att kommunen ska bli bättre i sitt arbete med dessa personer genom att få individnära kunskap om deras livssituation, det vill säga individernas egna berättelser och perspektiv. Intervjuerna har varit öppna samtal där den intervjuade personen har berättat fritt och anonymt om sig själv och sitt liv. Vi har fått deras livsberättelser, från barndomen och uppväxten fram till den nuvarande situationen. Berättelserna kretsar ofta kring livsavgörande händelser som har försatt personen i utanförskapet. Vårt intryck av intervjuerna är att personerna verkligen berättar öppet, om svåra saker som psykisk ohälsa, missbruk, utsatthet eller flykt från krig, och att de vill berätta. På det hela taget framstår personerna som både sköra och starka. Det bestående intrycket är varken passivitet, viljelöshet eller hjälplöshet; det här är tvärtom personer som kämpar dagligen både med sina problem och med att komma vidare, som har en stark vilja och en passion eller dröm som verkar vara realistisk och nåbar ifall de får det stöd de behöver. För att nå syftet med jämlikhetsutredningen och intervjuundersökningen förordar vi ett salutogent perspektiv. Det betyder att ta fasta på det som är friskt och gör att individer kan hantera motgångar eller svåra händelser på ett framgångsrikt sätt, så att hon eller han till och med kan gå stärkt ur motgången, utveckla en motståndskraft och ta sig vidare i livet. På så vis blir personen en mer fri och självständig person. För att så ska bli fallet behöver individen en känsla av sammanhang, begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet.

Författare:

Mikael Vallström är forskare, fil dr i etnologi, med ett särskilt fokus på omställning, social och kulturell hållbarhet, delaktighet och demokrati.

Lotta Svensson är forskare och fil dr i sociologi, med fokus på barns och ungas livsvillkor, regional utveckling och interaktiv forskning.

FoU Hälsingland – forskning och utveckling på plats

FoU Hälsingland har stor betydelse för utvecklingen för företag, myndigheter och civilsamhälle eftersom forskningen utgår från behoven som finns när det gäller hållbar samhällsutveckling. Forskningen bygger till stor del på deltagande och dialog med de som lever, bor och verkar i regionen. Forskarna på CFL Söderhamn är verksamma inom olika discipliner och är också en kontaktyta mot andra forskare runt om i Sverige. Här finns ett värdefullt nätverk för dig som t.ex. behöver göra en utvärdering eller vill specialstudera något. Kontakta oss för en förutsättningslös diskussion om vad du behöver ha hjälp med.